

Mestari–kisälli-mallin soveltuvuus fennistiikan historiaan

Tapaustutkimuksena Sanakirjasäätiön alkuvaiheet

TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ

1 Johdanto

Tässä artikkelissa teen pienen ajatuskokeen: Voisiko yhteiskuntatieteilijä Matti Virtasen (2001) soveltamaa mannheimilaista sukupolvinäkemyistä ja hänen pohdintaansa traditioiden jatkumisesta ja muuttumisesta soveltaa tieteenteon maailmaan ja erityisesti viime vuosisadan alkupuolen fennistiikkaan?¹ Virtasen itsensä mukaan sukupolvinäkemys ei sovi tiedeyhteisöön, jossa vallitsee ideaali yhdestä tieteestä (mts. 375). Tapaustutkimukseni kuitenkin osoittaa, että tieteen linjasta on käyty ja käydään vähintään kulissien takana sosiaalista neuvottelua niinkin pienessä maassa kuin Suomessa ja niinkin pienessä tutkijoiden piirissä kuin viime vuosisadan alkupuoliskon fennisteistä muodostui. Neuvottelu ei välttämättä ole avointa ja eksplisiittistä vaan liittyy enemmän toiminnassa ilmenevään sosiaaliseen verkostoitumiseen ja siinä jaettavaan resurssiin (ks. myös Kelomäki 2009). Tästä näkökulmasta kysymys sukupolvidynamiikasta on mielestäni mahdollista asettaa myös tieteenteon kehyksessä. Testaan kirjoituksessani tätä ajatusta.²

Tapaustutkimukseni on Sanakirjasäätiön alkuvaiheet sen perustamisvuodesta 1924 1930-luvulle asti. Tarkastelemieni tapahtumien vaikutus ulottuu toisen maailmansodan aikaan ja myös sen jälkeisiin vuosikymmeniin, mutta en puutu niihin tässä yhteydessä. Lähdemateriaalinani nojaan hyvin vahvasti toisen käden lähteisiin, varsinkin Kustaa Vilkkunan (1976) aikalaismuistelmiin Sanakirjasäätiön alkuvaiheista, ja tuon siten jo aiemmin esitettyä tietoa uuteen tulkintakehykseen. Mitä merkitystä tällaisella

1. Kai Häggman (tulossa s. 233) on lyhyesti viitannut samantyyppiseen tulkintaan. Tutkimuksemme ovat syntyneet toisistaan riippumatta (vrt. Onikki-Rantajääskö 2006, 2008). Hän on ystävällisesti antanut käsikirjoituksensa luettavakseni artikkelini viimeistelyvaiheessa. Sivunumerot viittaavat käsikirjoituksen sivuihin.

2. Kiitän kahta nimetöntä arvioijaa hyödyllisistä ja kannustavista kommentteista, Lea Laitista ateleekritiikistä artikkelin viimeistelyvaiheessa sekä Auli Hakulista ja Fennistiikan historia prosesseina ja vuorovaikutuksena -hankkeen tutkijoita Tapani Kelomäkeä, Ilona Herliniä ja Anne Mäntystä sekä Joel Kuorttia antoisista keskusteluista. Artikkelin puutteet ovat luonnollisesti omiani.

tarkastelulla on? Haluan ajatuskokeellani herättää kysymyksen, kannattaisiko tieteen-
teon ja erityisesti fennistiikan historiaa tarkastella pidemmälläkin aikajänteellä ja koko
fennistiikan kentän kattavasta näkökulmasta myös sukupolvidynaamisena kysymyk-
senä.

Kirjoitukseni liittyy tutkimushankkeeseen Fennistiikan historia prosesseina ja vuo-
rovaikutuksena (ks. Kelomäki 2009), jossa haetaan aiempaa tutkimusta selvemmin
verkostoitumista painottavaa näkökulmaa tieteenalan historiaan.³ Mennyttä ei siinä
haluta tarkastella yksinomaan historian voittajien näkökulmasta (ks. nk. *whig-history*,
Huumo 2005: 23), vaan esiin nostetaan myös ituja vaihtoehtoisista kehityskuluista,
jotka jäivät toteutumatta. Viimeaikaisessa tieteenhistorian ja laajemminkin historian
tutkimuksessa on korostettu sitä, ettei historiaa tule tarkastella vääjäämättömänä ke-
hityskulkuna ja yhtenäisenä kertomuksena. Silloin päädytään helposti jonkinastei-
seen teeliseen tulkintaan: toteutunut alkaa näyttäytyä kumuloituvan kehityksen sum-
malta, jopa parhaalta mahdolliselta tulokselta. Tällöin huomiotta jäävät ristiriitaiset
seikat, pieniltä tai sattumanvaraisilta vaikuttavien tekijöiden vaikutus sekä todellisuus-
kuvamme katkelmallisuus ja aukkoisuus niin mennyttä kuin nykyistäkin hahmotet-
taessa. (Ks. Bloor 1991; Herlin 2004: 267; Huumo 2004, 2005; Kalela 2000, 2002; Ke-
lomäki 2009: 5–14; Latour 1987; Latour & Woolgar 1986 [1979].) Tieteenhistorian kan-
nalta tutkimustulosten takana on ihmisten välistä vuorovaikutusta, jossa neuvotellaan
resurssien jakautumisesta, erilaisten sosiaalisten perinteiden jatkumisesta ja innovaa-
tioiden asemasta.

Tässä artikkelissa keskityn yhteen instituutioon, Sanakirjasäätiöön, ja sen toimin-
taresurssien jakautumiseen tiedemiesten keskinäisen vuorovaikutuksen näkökulmasta.
Tutkimuskohteen valintaa puoltaa se, että Sanakirjasäätiö on ollut hyvin keskeinen ins-
tituutio fennistiikassa erityisesti resurssien jaon kannalta. Luon siksi aluksi lyhyen sil-
mäyksen sen historiaan. Sen jälkeen esittelen mannheimilaista sukupolvinäkemystä.
Sitten siirryn kerrottuun tapahtumien kulkuun ja sen tulkintaan. Tarkastelussani kul-
kee juonteena myös kysymys sanakirjatyön suhteesta kansalliseen projektiin. Fennis-
tiikka on Suomessa perinteisesti laskettu osaksi niin sanottuja kansallisia tieteitä, jotka
jo käsitteenä kytkyvät niihin luetut tieteenalat nationalistiseen ideologiaan ja sen käy-
tännön ilmenemismuotoihin (ks. esim. Herlin 2000a, 2000b; Häggman, tulossa s. 11–
13). Kommentoin tätä kytköstä artikkelini lopussa.

3. Aiemmassa fennistiikan historiaa käsittelevässä tutkimuksessa Sanakirjasäätiötä on käsitelty
suhteellisen vähän (Hovdhaugen ym. 2000; Häkkinen 2008a; Juusela 2006; Karlsson 2000; Karlsson &
Enkvist 2000; Korhonen 1986; Paunonen 1976; Pietarinen 2006; Sammallahti 1980. Ks. myös Herlin 1993;
Salminen 2008; Sulkunen 2004; Tanner 2007; Vares & Häkkinen 2001), poikkeuksena Jan Strandbergin
pro gradu -tutkielma (2004). Merkittävän lisän tuo myös Häggman (tulossa) SKS:n historian toisessa
osassa. Jo Häggmanin teoksen nimi *Suomalaista pilvenpiirtäjää rakentamassa* viittaa muresanakirjan
lipustosta käytettyyn metaforaan: hankkeen etenemistä kuvattiin suurelle yleisölle kilpailuttamalla
kuvitteellisesti sanalippupinoa korkeuden puolesta mm. Eiffelin tornin kanssa (Häggman, tulossa s. 78;
Strandberg 2004: 51; *Uusi Suometar* 1916). Kirjoitukseni nojaa vahvasti muistelmateokseen *Sanojen tai-
valta* (Tuomi 1976a), joka on Sanakirjasäätiön 50-vuotisjuhlakirja ja sijoittuu eri kategoriaan kuin tieteen-
historiaa koskeva tutkimus. Tutkimushistoriaa kommentoi myös Kelomäki (2009).

2 Sanakirjasäätiö

Sanakirjasäätiö perustettiin 2.12.1924 toteuttamaan erityisesti paikallismurteiden sanakirjaa, joka sai nimen *Suomen murteiden sanakirja*. Ajatusta tällaisten sanakirjojen toteuttamisesta oli viritelty jo usean vuosikymmenen ajan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Kotikielen Seuran piirissä. Jo vuonna 1868 oli J. W. Rothsten puhunut SKS:n kielitieteellisessä osakunnassa suomen kielen sanavarat ja puheenparret sisältävästä sanakirjallisesta teoksesta kaukaisena päämääränä (*Suomi* II: 8 s. 494–497). Kotikielen Seurassa ajatuksen nosti esiin vuonna 1877 A. A. Borenius. Alkuaan sanaston keruuta ei ajateltu niin suureksi urakaksi kuin miksi se muodostui. Keskusteltiin siitäkkin, olisiko kielenäytteiden ja murteiden kieliopillisten ainesten keruu ensisijaisempaa kuin sanaston kerääminen; seuran resurssien ei katsottu riittävän kahtaalle. Kotikielen Seura keskitti sanahuomioiden kokoamisen yhdelle miehelle, A. V. Forsmanille (myöh. Koskimies). Kotikielen Seuran puheenjohtaja professori August Ahlqvist kaavaili 1879 sanojen levikkejä valaisevaa ”Geografillista sanakirjaa”. 1800-luvun lopulla anottiin SKS:ltä varoja sanastoluetteloiden ja keruuohjeiden laatimiseen. *Suomen kielen keräilysanaston* (1899) laatikin sitten E. A. Ekman (myöh. Tunkelo).⁴ Sanakirjaohjelman julistuksen esitti suomen kielen tutkimuksen suurmies E. N. Setälä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 12.2.1896. (L. Hakulinen 1926; Häggman, tulossa s. 29, 35, 59, 63–78; Paunonen 1976: 369–374; Strandberg 2004: 10–22, Liite 2; *Suomi* III: 13 s. 89–96; Vilppula 1976: 67.)

Murresanakirjaprojekteille oli malleja Pohjoismaissa ja muualla Euroopassa (esim. Norjassa Ivar Aasenin *landsmål*-hankkeeseen liittyvä *Norsk ordbok*; ks. Hovdhaugen ym. 2000: 446). Ne liittyivät kansalliskielten aseman korostamiseen ja olivat siten osa kunkin maan kansallista projektia, kansakunnan muodostamistyötä. Kansallisromanttisen ajattelutavan mukaan kansan henki ilmeni sen kielessä. Sanakirjat yhtäältä mahdollistivat sen kielen uudistustyön, jonka kautta suomesta tuli kansalliskieli ja valtiota muodostava elementti. (Ks. esim. Herlin 2004; Sulkunen 2004: 25–26.) Toisaalta niiden kautta konstruoitui kansakunnan historia, myös kansankulttuurin esihistoria, koska sanojen merkitysten ajateltiin kantavan käsittehistoriaa sukupolvelta toiselle (L. Hakulinen 1999 [1937]; Rapola 1932; Setälä 1929: 135; Tanner 2007: 13). Kansallinen projekti sai tänä aikakautena myös suomalaisuutta muinaishistoriallistavan juonteeseen – kirjoitettu historia ei juuri tarjonnut suomalaisia sankarikausia, mutta *Kalevala* (1835) innoitti mielikuvitusta etsimään suomalaisuuden symboleja kaukaisemmasta menneisyydestä varsinkin vuoden 1918 jälkeen. Murresanakirjahanke yhdessä historioivan kielitieteen tulosten kanssa tarjosi kielentutkimuksen panoksen tähän kansallisten tieteiden laajempaankin suuntaukseen. (Fewster 2009: 194–195; Häggman, tulossa s. 11, 219, 264.)⁵ Vanhastaan sanakirjoilla oli keskeinen asema kielentutkijoiden ajattelussa. Mittavin

4. Aineskokoelmana toimi myös Kallion toimittama Lönnrotin *Suomalais-ruotsalaisen sanakirjan Lisäviikko* (1886).

5. Häggman (tulossa s. 11) toteaa käsitteen kansalliset tieteet syntyneen jo 1800-luvulla, mutta dokumentoi sen vilkastuvaa käyttöä 1920-luvulta (mm. Krohn 1921 SKS:n vuosijuhlapuheessa, Hakulinen 1923 *Ylioppilaslehdessä*). SKS:n piiriin Lauri Hakulinen, Martti Haavio ja Kustaa Vilkkuna loivat kuvaa kansallisten tieteiden yhteisestä kansallisesta projektista Häggmanin (tulossa s. 340–345) mukaan erityisesti 1930-luvulla, tässä käsiteltyjen tapahtumien jälkeen.

niistä oli Lönnrotin johdolla toimitettu *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1860–1880); jo H. G. Porthan pyrki omalla toiminnallaan edistämään sanakirjahankkeita.⁶

Setälän esittelemään julkaisuohjelmaan kuuluivat kansankielen, nykyisen kirjakielen ja vanhemman kirjakielen sanakirja (Paunonen 1976: 372–373; *Suomi* III: 13 s. 89–96). Etymologista sanakirjaa toteuttamaan hän sai myöhemmin perustettua Turun yliopiston hallinnolliseen alaisuuteen tutkimuslaitos Suomen suvun, joka toimi hänen kotitilallaan Toimelassa Tuusulanjärven rannalla. Tanner (2007) kuvaa tarkemmin sanakirjahankkeita osana Setälän suurta visiota, Kalevala-instituuttia, joka olisi koonnut siipiensä suojaan hyvin kokonaisvaltaisesti tuon ajan kieli-, kulttuuri- ja yhteiskuntatieteellistään tutkimusta. Ajatus tutkijoiden kokoamisesta internaattityyppiseen instituuttiin ei kuitenkaan saanut varauksetonta kannatusta. Valtiovallalle vielä vuonna 1929 esitetyn hankkeen ampui lopulta alas Artturi Kanniston lausunto (Kannisto 1929), jonka hän pyynnöstä teki tieteellisen keskuslautakunnan edustajana. Kanniston on tulkittu pelänneen instituutin portinvartijuuden keskittymistä liiaksi Setälän käsiin ja edustaneen tässä laajemminkin tiedeyhteisön kantaa. Lausunnossa ilmaistiin huoli siitä, että instituutti nielisi liiaksi rajallisia varoja, jotka pieni kansakunta voi näille tieteenaloille suunnata: se ei välttämättä olisi tehokkain tapa saada sukukielten pariin suunnatuilta tutkimusmatkoilta kertyneitä aineistoja työstettyä ja julkaistua. Sanakirjaohjelma jäi siis käteen Setälän suuresta kulttuuritutkimuslaitoksen visiosta. (Häggman, tulossa s. 349; Kalleinen 2011: 33–36, 63–64; Tanner 2007: 11–27; Salminen 2008: 133–139.)⁷

Kansankielen sanakirja kuului SKS:n ohjelmaan Setälän vuonna 1896 tekemästä esityksestä lähtien. Sen aineisto karttui lähinnä ylioppilaiden loma-aikoinaan suorittamalla keruumatkoilla. Keruuta koordinoi aluksi monen muun tehtävänsä ohella SKS:n kielitieteellisen osaston sihteeri E. A. Ekman (myöh. Tunkelo). Keruumenetelmänä käytettiin aakkosellista kyselyä, jossa käytiin läpi Ekmanin *Keräilysanastoa* tai käsitepiireiksi leikelyä Lönnrotin sanakirjaa, ”teuras-Lönnrotia”. Uutena menetelmänä tuli mukaan aihepiireittäinen kysely. Vuoteen 1922 mennessä sanalippuja oli yli miljoona, mutta niiden taso oli kirjava. Sanakirjaan arvioitiin tarvittavan 2,5 miljoonan lipun kokoelma. (Häggman, tulossa s. 29, 35, 63–78, 262, 276; Strandberg 2004: 18–43; Vilppula 1976: 69.)

Artturi Kanniston sitkeyden ansioksi on luettu se, että vuonna 1916 perustettiin Suomen kielen sanakirjaosakeyhtiö, jonka puitteissa oli mahdollista järjestää yleistä rahavarojen keräystä (ks. myös Kannisto 1914; Vilppula 1976: 68). Osakeyhtiömuoto ei kuitenkaan mahdollistanut valtionavun vastaanottamista verottomana. Tämän vuoksi perustettiin Sanakirjasäätiö, johon toiminta siirrettiin. Perustamisessa olivat mukana SKS, Suomalais-Ugrilainen Seura, Kalevalaseura, Kotikielen Seura, Suomalainen Tiedeakatemia, Helsingin yliopisto, Jyväskylän yliopistoyhdistys ja opetusministeriö. (Vil-

6. Tosin osin päinvastaisin tuloksin: Gananderin sanakirjan kerrotaan aikoinaan jääneen painamatta, koska Porthan ei ollut siihen täysin tyytyväinen (Häkkinen 1994: 117–118).

7. Vähän samaan tapaan kuin Kannisto ehdotti professori Martti Rapola (1960) vielä vuonna 1960 hajutettua ratkaisua lausunnossaan suomalais-ugrilaisen tutkimuslaitoksen sijasta. Toisaalta hän ehdotti SKS:n puheessaan 1965 perustettavaksi suomalaista kieli- ja kirjallisuusakatemiaa, jossa sanakirjahankkeita olisivat johtaneet eliniäksi valitut akateemikot. (Jussila 1976: 73.)

kuna 1976: 21; Vilppula 1976: 69–70.) Suomen valtiollinen itsenäistyminen loi olosuhteet, joissa tällaisen erillisen instituution perustaminen tuli mahdolliseksi, kun valtionapu voitiin kanavoida sille arpajaisvoittovarojen tuotosta (Vilkuna 1976: 10). Instituution tarvetta oli mahdollista perustella nuoren kansallisvaltion ideologisessa kehityksessä. Säätiön syntyä on toisaalta tulkittu Setälän yhdeksi vastavedoksi hänen hävittyään vuonna 1917 SKS:n puheenjohtajuuden Kaarlo Krohnille ja vanhasuomalaisille (Salminen 2008: 133). Selostaessaan tarkemmin intrigejä, joissa SKS sivuutettiin, Häggman (tulossa s. 264–273) tuo esiin yhtenä Setälän mahdollisena perusteena myös SKS:n toimijoiden jäähmyden sanakirjan edistämisessä. (Herlin 2000b: 147–148; Häkkinen 1993: 35–39; Karlsson & Enkvist 2000: 288; Vares & Häkkinen 2001: 411–415.)

Sanakirjasäätiön puitteissa pystyttiin organisoimaan paitsi sanakirjan kirjoittaminen myös koulutettujen stipendiaattien työskentely kerääjinä. Palaan tuonnempana aineistonkeruun muihin muotoihin käsitellessäni toiminnan linjasta käytyä kädenvääntöä.

Sanakirjasäätiön toiminta laajeni myöhemmin, kun sen yhteyteen vähin erin liitettiin muutkin Setälän visioimat sanakirjahankkeet. Setälän kuoltua liitettiin Sanakirjasäätiön yhteyteen Suomen suvun toiminta eli etymologisen sanakirjan toteuttaminen ja sittemmin myös Vanhan kirjasuomen jaos (Hellemaa 1976; Jussila 1976: 71; Salminen 2008: 139). Säätiön toimitilat olivat ensin SKS:n tiloissa (ks. myös Häggman, tulossa s. 58, 352) ja vuodesta 1956 Helsingin yliopistoon perustetussa laitospokonaisuus Castrenianumissa, johon kuuluivat myös suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineet. Tämä ilmentää sitä tiivistä yhteyttä, joka vallitsi sanakirjatuotannon ja fennistiikan (sekä fennougristiikan) välillä samojen toimijoiden ja yliopistokoulutuksen kautta.

Vuonna 1976 professori Lauri Postin lyhyen opetusministerikauden jälkeen⁸ perustettiin erillinen valtion tutkimuslaitos, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus), johon Sanakirjasäätiön toiminta siirrettiin (valmistelutyöstä ks. Jussila 1976; Koivusalo 1976). Kuten aikoinaan säätiö oli osakeyhtiötä toimivampi rahoituksen kanavoimismuoto, odotettiin valtion tutkimuslaitoksen olevan säätiötä vakaampi rahoitusmuoto sanakirjahankkeiden loppuunsaattamiseksi (Jussila 1976) – toimintaa kun oli kautta vuosikymmenien leimannut resurssien niukkuus ja ailahtelevuus, jonka puskurina käytettiin opiskelijatyövoimaa. Valtion tutkimuslaitokselle osoitettiin lisäksi muita, jatkuvampia tehtäviä, joista keskeisin oli kielitoimistoon keskitetty kielenhuolto- ja neuvontatyö. Kielenhuollon ohella Kotus kuitenkin perustettiin nimenomaan sanakirjahankkeiden toteutukseen. Lisäksi tutkimuskeskukseen ohjattiin vähemmistö- ja suomen sukukielten vastaavia tehtäviä. Kotus muutti yliopiston päärakennuksesta ja hajasijoitetuista toimipisteistä omiin erillisiin toimitiloihinsa vuonna 1988, ensin Sörnäisiin ja vuonna 2008 Kaisaniemeen nk. Sääntaloon. (Ks. Kotus t.)

Sanakirjahankkeista tuli oletettua pitkäaikaisempi projekti. Vertailukohtana voidaan tosin todeta, että myös muissa maissa toteutetut vastaavat hankkeet ovat (olleet) pitkäkestoisia (ks. Hovdhaugen ym. 2000: 446; Lehtinen 2009: 26–29; Länsimäki 2008). Kotuksen hankkeista on päätökseen saatu etymologinen sanakirja, nykykielen

8. Posti oli myös Sanakirjasäätiön hallituksen puheenjohtaja vuodesta 1967 (Tuomi 1976b: 92).

sanakirja ja useimmat sukukielten sanakirjat.⁹ *Nykysuomen sanakirja* valmistui vuonna 1961, *Perussanakirja* 1994 ja *Kielitoimiston sanakirjan* ensimmäinen versio 2006, *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (SKES) 1955–1978, *Suomen sanojen alkuperä* (SSA) 1992–2000 ja *Karjalan kielen sanakirja* 2005. Sanakirjatyo sinänsä on päättymätön prosessi: nykykieleen tulee koko ajan päivitystä vaativaa uutta sanastoa ja etymologinen tutkimus puolestaan tuo uusia tutkimustuloksia varsinkin lainakontakteista. Kaksi kansallista suurhanketta on Kotuksessa vielä kesken: *Suomen murteiden sanakirja* on edennyt kahdeksanteen osaansa, mutta koko laajuudessaan se suunniteltiin 20-osaiseksi. *Vanhan kirjasuomen sanakirja* saavuttaisi valmisteilla olevan kolmannen osansa myötä puolivälin alun perin suunnitellusta laajuudestaan. Uusi aika tuottaa myös uudenlaisten sanakirjojen, tällä hetkellä sähköisten portaalien ja maahanmuuttajien sanakirjojen tarvetta.

Fennistiikan tieteenhistorian tarkastelussa on kiinnitetty huomiota siihen, kuinka suuri osa alan resursseista on kohdennettu sanakirjahankkeisiin (A. Hakulinen 1994: 2; Hovdhaugen ym. 2000: 490; Häkkinen 2008a: 209, 216; KTK 1965: 36; Virtaranta 1959: 448). Valtiovalta on sittemmin ryhtynyt harkitsemaan kohdentamista uudelleen yhtäältä valtionhallinnon tuottavuusohjelman kautta ja toisaalta osana sektoritutkimuslaitoksen uudistusta (ks. myös Alanko-Kahiluoto 2009). Kotuksen tulevaisuutta pohtimaan asetettiin työryhmä ja sen raportista pyydettiin lausunnot usealta taholta, mm. yliopistoilta ja ammattikorkeakouluilta.¹⁰ Vuoden määräajan saanutta työryhmää johti professori Fred Karlsson. Sen toiminta oli jatkoa valtionhallinnon toteuttamalle Kotuksen sisäiselle arvioinnille (Rekilä 2008), jota myös Kotuksen oma strategiatyö on seurannut. Karlssonin työryhmä puolestaan tilasi ja sai oman raporttinsa (2010) liitteeksi emeritusprofessori Tapani Lehtisen (2009) selvitystyön Kotuksen sanakirjahankkeiden tilasta. Työryhmän työskentelyn taustana oli valtionhallinnon tuottavuusohjelma, jossa esitettiin yhteensä noin kolmanneksen leikkauksia Kotuksen henkilötyövuosiin. Tältä pohjalta työryhmä esittikin *Suomen murteiden sanakirjan* nopeuttamista ja keventämistä ja siirtämistä pelkästään sähköiseen muotoon sekä *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* keskeyttämistä. (Kotuksen ja sanakirjahankkeiden nykytilasta ja tulevaisuudesta ks. myös Grünthal 2008; A. Hakulinen 2008a; Häkkinen 2008b; Laitinen 2008; Länsimäki 2008; Nuolijärvi 2009; Palander 2008.)

Kotuksen ja nykyisen opetus- ja kulttuuriministeriön välisissä tulosneuvotteluissa huhtikuussa 2010 päädyttiin panemaan täytäntöön Kotus-työryhmän raportin esitykset. Henkilöresurssien osalta ne merkitsevät 11 henkilötyövuoden siirtoa yliopistoille: näillä näkymin lähinnä pienimpien vähemmistökielten ja suomen sukukielten sekä parin suomen kielen tutkijan tehtävien siirtämistä. Varsinainen toimintojen keventäminen ja karsiminen näyttäisi kohdentuvan erityisesti sanakirjatyoöhön, vaikka siitä ei suoraan vähennettäisi henkilöresursseja enää kovin paljon enempiä tuottavuusohjelman aiemmassa vaiheessa leikattujen noin viiden henkilötyövuoden lisäksi.¹¹ Kyseessä

9. Monet niistä on toteutettu Suomalais-Ugrilaisen Seuran kanssa tai sen piirissä, ks. <http://www.kotus.fi/index.phtml?s=78>.

10. Ks. http://www.hare.vn.fi/mAsiakirjojenSelailu.asp?h_ild=15105&a_ild=152399.

11. Suomen kielen sanakirjahankkeissa (KS, SMS, VKS) työskentelee kirjoitushetkellä noin 15 henkilöä. Tuottavuusohjelma vie Kotuksesta kaikkiaan vuosina 2007–2012 noin kolmanneksen eli 24 henkilö-

on selvä painoalojen muutos fennistiikassa (vrt. Rintala 2010). Laki Kotimaisten kielten keskukselta on hyväksytty eduskunnassa joulukuussa 2011. Niin Kotus-työryhmän kuin lakiluonnoksenkin saamat lausunnot ovat olleet ristiriitaisia ja sisältäneet myös kritiikkiä sanakirjaohjelman karsimista kohtaan. Koneen säätiö on hiljattain myöntänyt rahoitusta *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* työn jatkamiseen. Rahoitusmallit ovat siis tältä osin kiertäneet lähes täyden ympyrän. Sanakirjahankkeiden kohtalo on jälleen fennistiikan resurssienjaon ytimessä.

3 Sukupolvimalli

Esittelen tarkasteluni taustaksi lyhyesti Matti Virtasen ja hänen soveltamansa Karl Mannheimin (1952 [1928]) sukupolvinäkemyistä. Mannheim irrottaa yhteiskunnallisen sukupolven vanhempien ja lasten biologisista sukupolvista. *Yhteiskunnallinen sukupolvi* syntyy siitä, että sama ikäpolvi jakaa nuoruudessaan yhteisen *avainkokemuksen*. (Virtanen 2001: 20.) Tradition kannalta se on tapahtuma, jonka eri ikäluokat kokevat kukin omalta kannaltaan ja taustojensa mukaan. Avainkokemuksessa on keskeistä, että se sisältää ristiriidan, joka jää kaipaamaan ratkaisua yksilön ja sukupolven arvomaailmassa. (Mts. 358.) Tällainen avaintapahtuma on Virtasen tarkastelussa esimerkiksi vuoden 1918 sisällissota Suomessa.

Sukupolvi mobilisoituu eli liikehtii ja alkaa toimia, edistää hyväksi kokemaansa tavoitetta tai elämäntapaa, kun se etsii ratkaisua uudentyypin yhteiskunnallisen ja intellektuaalisen liikkeen kautta (Virtanen 2001: 24). Tämä tapahtuu myöhemmin kuin avainkokemus. Virtanen (mts. 55–59) tarkastelee yhteiskunnallisten liikkeiden sisällä valikoituneita keulahahmoja ydinryhmän edustajina, jotka mobilisoivat sukupolven, kiteyttävät sen aatteet ja tunnukset. Vastaavan asetelman löytäminen tieteestä perusteli sitä, miksi painoarvoa annetaan niille dokumenteille, joita ovat jättäneet jälkeensä tieteellisten koulukuntien tai muiden yhteenliittymien ”ideologit”, esimerkiksi professorit.

Mobilisoitunut sukupolvi kiinnittyy johonkin pitempiaikaiseen traditioon, vaikka kokeekin itse muutoksen katkoksenä (Virtanen 2001: 27, 354, 371). Välittäjänä toimii Virtasen (mts. 354) kehittämässä analyysimallissa vanhempi mestari, joka on nuoren sukupolven esikuva. 10–20 vuotta yhteiskunnallista sukupolvea vanhempi mestari toimii siis suhteessa traditioon jatkuvuuden edustajana, mutta hän on samalla nuoremmille ennen kaikkea uusien aatteiden esikuva. Virtanen (mt.) on eritellyt tätä sukupolvidynamiikkaa tarkastelemissaan Suomen sotien sukupolvissa. Vuosien 1808, 1918, 1939–1940 ja 1941–1945 sodat ovat hänen näkemyksensä mukaan olleet sukupolvia jatkavia avaintapahtumia.

Uuden suunnan käynnistävät mestarit onnistuvat varsin pitkään sitomaan yhteen eri-ikäisiä kerroksia. Mestarin oppeja ja olemusta sisäistävän alkuvaiheen jälkeen oppojosta tulee kisällejä, jotka irtautuvat enemmän tai vähemmän radikaalisti mestaris-

työvuotta, jos yliopistoon siirrettävät 11 tehtävää lasketaan mukaan. Rahoituksen niukkuus voi kuitenkin vähentää resursseja vielä tästäkin.

taan. (Mts. 369.) Tähän liittyy Virtasen (mts. 374; vrt. Bordieu 1985) mukaan myös normaalia sukupolvikitkaa: nuoret haluavat toimittaa vanhemmat vanhuuteen ja vanhat haluavat pitää nuoremmat nuorina – oppipoikina ja kisällinä.

Mobilisoituneen ikäluokan taustaltaan erilaiset jäsenet hakevat ratkaisun avaimia eri traditioista tai luovat saman tradition sisälle eri linjoja, jotka voivat edelleen jakautua eri traditioiksi. Näin syntyy Virtasen *fraktioiksi* kutsumia kilpailevia ryhmittymiä. (Virtanen 2001: 25, 27, 351–352; Mannheim 1952 [1928]: 304.) Virtanen korostaa tulkinnassaan toimintaresurssien jakautumista enemmän kuin linjaristiriitoja. Tavoite, johon fraktio aluksi orientoituu, ei sen elämänkaaressa aina ole tärkein; ratkaisevimpia ovat toimintaresurssit, jotka fraktio mobilisoiduttuaan hankkii (mts. 386).

Uusi traditio syntyy jonkin vanhan jakautumisesta (Virtanen 2001: 373). Kahdentumisen yksi tyyppi on esimerkiksi sellainen, että jotkut ydinryhmän jäsenistä lähtevät omille teilleen. Virtasen esimerkkejä näin toimineista suomalaisista ovat mm. J. V. Snellman sekä Urho Kekkonen ja ideologinsa, kansantaloustieteilijä Niilo Kärjen (1897–1930) mukaan nimetyt kärkiläiset erotessaan Akateemisesta Karjala-Seurasta.¹² AKS:n jakaantuminen onkin fennistiikan kannalta kiintoisa fraktioristiriita. Selostan kärkiläisten fraktiota hiukan tarkemmin, koska tapaamme heitä myös Sanakirjasäätiön yhteydessä.

Sisällissodan jälkeen kumpikin puoli (punaiset ja valkoiset) jakaantui Virtasen (2001: 113) mukaan radikaaleihin sotaristiriidan jatkajiin ja sisäisen jaon madaltajiin, eheyttäjiin. Hänen tulkinnassaan fennomanian suora linja kulkee sotien jälkeiseen kauteen Akateemisen Karjala-Seuran kautta. Aitosuomalaisuuden etujoukkona ja äänitorvena oli vuonna 1922 perustetun AKS:n nuori ydinpolvi, ja aitosuomalaisuus levisi nopeasti valkoisen nuoren polven enemmistöön – Virtasen tulkinnan mukaan tapana ratkaista vuoden 1918 dilemma. AKS:n ydinryhmää veti mestarina Elmo Kaila (s. 1888). (Mts. 367; Haavio 1972: 589–592.)

1920-luvun lopun laman jälkeisen Lapuan liikkeen ja Mäntsälän kapinan panin toimeen vanhempi valkoinen radikaalipolvi, joka oli johtanut jo vuoden 1918 sisällissotaa. AKS:n nuorempi polvi tunsu vetoa heihin päin, ja osa ydinryhmän nationalisteista liittyikin virtaukseen Vilho Helasen johdolla, mutta valtaosa ydinpolvesta – kärkiläiset – pysyi 1920-luvun eheytykslinjalla ja erosi liikkeestä Urho Kekkonen johdolla. (Virtanen 2001: 361.)

Suur-Suomi oli Virtasen (mp.) mukaan Niilo Kärjelle enemmän ugrilaisten kansojen yhteenkuuluvuutta kuin sotilasstrateginen tavoite. (Ks. myös Alapuro 1973; Häggman, tulossa s. 230–233.) Martti Haavio (1972: 578–579, 592–594) luonnehtii Kärkeä Suur-Suomi-kysymyksessä realistiksi ja varoittajaksi: hän oli erityisesti omistautunut Itä-Karjalan kysymykselle ja korosti siinä karjalaisten omaa aktiivisuutta, jota Suur-Suomi-haaveet voisivat vahingoittaa. Haavio tutustui Kärkeen tämän vedettyä hänet puolivahingossa mukaan *Ylioppilaslehden* toimitukseen (Haavio mts. 310–311). Haavio (mts. 335) kertoo, kuinka Kärki esitti ajatuksen heimokansojen yhteydestä:

12. Kärjen urasta ks. Haavio (1972: 593–94). Kärki oli aluksi opiskelija-aktiivi; viimeiset vuotensa hän oli WSOY:n kirjallinen johtaja.

Eräänä helmikuun iltana vuonna 1921, saatuamme valmiiksi Ylioppilaslehden, jonka tilapäisinä toimittajina silloin molemmat [N. K. ja M. H.] olimme, pistäydymme Grillin ravintolaan; ravintola sijaitsi Kaivokadun ja Heikinkadun [nyk. Mannerheimintie] kulmauksessa. Tiedän, että Niilo Kärki oli paljon miettinyt sisällystä ylioppilaselämälle, joka silloin, vapaussodan jälkeen, oli täysi kuollutta. Mutta että hän oli päätenyt ”ugrilaisen kulttuurin ohjelmaan”, se oli minulle täysin tuntematonta. Mielsäni on elävänä tuo hetki: istuimme juoden teetä, Niilo Kärki, iloinen hymy huulillaan, etukumarassa, lausuili harvakseltaan minulle rohkeita, outoja mietteitään. Hän puhui Virolais-Suomalaisen Ylioppilasklubin perustamisesta, Heimokansojen Liitosta ja ”ugrilaisesta kulttuurista” asioita, joita ehkä oli kainoina aavistuksina ilmassa, mutta joiden reaalista julkilausumista siihen aikaan kartettiin ylioppilaspireissä. Muistan, miten riensin innosta hehkuen asuntooni ja yötä myöten kirjoitin Niilo Kärjen ajatukset paperille. ”Ugrilainen kulttuuri” -nimisen artikkelin voivat tämän ajan historioitsijat lukea Ylioppilaslehdessä helmikuun 5. päivänä 1921 – se sisältää Niilo Kärjen heimo-ohjelman koko laajuudessaan. (Haavio 1972: 335.)

Otsikkoon malli tuli Haavion (mts. 336) kertoman mukaan suomalaisen rodun hengenlahjoja pilkkaavista ruotsalaisten lehtien kirjoituksista, joiden kirjoittajana oli mm. Helsingin yliopiston käytännöllisen filosofian vt. professori Gunnar Landtman. Lauri Hakulinen oli ehättänyt hehkuttamaan ohjelmaa Haaviolle Kärjen tapaamisen ja artikkelin ilmestymisen välipäivänä 4.2.1921 mitä ilmeisimmin ateljeekriitikon ominaisuudessa:

Minulla on kauan ollut se vakaumus, että juuri nykyisen ylioppilaspolven asia on aloittaa se liike, joka ei ole ollut ennen mahdollinen. Se liike, johon passiiviset ja aktiiviset ”vastarinnat” ovat olleet vain välttämättömiä valmisteluja. Se liike, joka monen lapsellisen lavertelun perästä luullakseni vasta aloittaa sen kauden, jonka jatkuessa joskus voitaneen jonkinmoisella *syillä* ruveta puhumaan ”Suomen laulun korkeammasta kaiusta”. Se on oleva juuri se ugrofiili – myöhemmin toivottavasti myös ugromaani – liike, josta tulevaisuuden historia on laskeva todellisen, muutakin ihmiskuntaa (eikä vain itseämme hyödyttävän) suomalaisen kulttuurin alun. (Haavio 1972: 337.)

Tässä Hakulinen kirjoittautuu fennomanian perinteen jatkajaksi. Ylioppilaslehden kirjoituksessaan hän vaati ylioppilaita heräämään ja halveksimaan poroporvariutta. Sen vastavoimaksi hän esitti yliopistossa sen pienen joukon ylioppilaita, jotka tuntevat joka hetki olevansa vastuussa Suomen ja ihmiskunnan tulevaisuudesta. Poroporvarius näyttäytyy tässä lähinnä uhrautuvan toimintatarmon vastakohtaksi. (Haavio 1972: 489.) Niilo Kärki oli Haavion (mts. 593) mukaan heidän ikäpolvestaan ensimmäinen, joka vaati ”vierasmielisen ja vieraskielisen yläluokkahengen” karkottamista yliopistosta vuonna 1920. Kärki nosti *Ylioppilaslehdessä* esiin myös kysymyksen Helsingin yliopiston suomalaistamisesta (20.10.1923), aiheen, joka oli kuumentunut aiemmin suurlakon jälkeen vuonna 1906 (Häggman, tulossa s. 215). Niilo Kärjen suusta on myös lentävä lause: ”Mitä ylioppilasnuoriso tänään, sitä kansa huomenna.” (UKK.) Mestari–kisälli-

mallin fraktion ideologiksi Kärki oli kuitenkin nuori, vain muutaman vuoden tovereitaan vanhempi.

AKS:stä 1932 eronneiden kärkiläisten ydinryhmä muodosti (kahvila) Colombian Kesäyliopiston. Kyseessä oli akateeminen kesäleskien lounasseura, johon kuuluivat mm. Martti Haavio¹³, Lauri Hakulinen (s. 1899), Kaarlo Hillilä, Paavo Kastari, Urho Kekkonen (s. 1900), L. A. Puntila ja Kustaa Vilkuna (s. 1902). Ilkka Herlin (1993: 97–98) on nimittänyt tähän ryhmään kuuluneita myös asfalttikukkaeliitiksi. Heillä oli kytköksiä maalaisliittoon,¹⁴ ja he edustivat kieli-, kansallisuus- ja luokkakysymyksissä maltillisempaa ja selvemmin koko kansan yhtenäisyyttä ajavaa linjaa kuin kokoomuslainen porvaristo. Kesäyliopiston aktiivisuus oli merkittävää akateemisten toimintaresurssien jakamisen taustavoimana: ryhmän piirissä ideoitiin niin Suomen Kulttuurirahasto kuin vanhamuotoinen Suomen Akatemiakin (Herlin 1993: 368). 1920- ja 30-lukujen AKS-nuorista tuli 40- ja 50-luvuilla tiuhaan tahtiin uusia professoreja. Aluksi monet olivat taustaltaan kärkiläisiä ja kesäyliopistolaisia: Martti Haavio, Lauri Hakulinen, Paavo Kastari, Lauri Posti, L. A. Puntila, Jussi Teljo ja Kustaa Vilkuna. 1950-luvun mittaan myös AKS:n 30-luvun nuoret saivat professorikunnassa vahvan edustuksen. (K. Eskola 2008: 273; L. Hakulinen 1949; Häggman, tulossa s. 232; Virtanen 2001: 175, 219; AKS:n jäsenistöstä ja toiminnasta ks. myös Haavio 1972: 583–602.)

Kun nyt siirrymme fennistiikan historiaan, nousee esiin kysymyksiä sukupolvimallin soveltuvuudesta siihen: Mannheimin mallin mukaan avainkokemukselle otollinen on noin 16–18 vuoden ikä, jolloin ns. reflektiivinen minä kehittyy (Virtanen 2001: 357). Voisiko yliopistoon tuloa edeltävänä ikäkautena koettu avainkokemus vaikuttaa niin voimakkaasti tutkijan arvomaailmaan, että se tuntuisi myös tieteen taustalla? Sana-kirjasäätiön yhteydessä ajattelen lähinnä vuoden 1918 tapahtumia, jotka Virtanen on tulkinnut Kesäyliopiston sukupolven avaintapahtumaksi (vrt. myös esim. Kivimies 1937: 301). Suomessa käydyt sodat voidaan katsoa niin perustavalla tavalla yhteiskuntajärjestyksestä, kansakunnan hahmottamisesta sekä yksilöllistä turvallisuudentunnetta ja tulevaisuudennäkymiä ravisuttaneiksi tapahtumiksi, että niiden vaikutus on ulottunut ihmisten koko elämään sukupolvesta toiseen. Vuoden 1918 tapahtumien psykohistoriallista merkitystä tarkastellut Juha Siltala (2009: 426) näkee niiden tuottaneen repiviä ristiriitoja myös ideaalista kansallista eheyttä tavoitelleen fennomanian perinteen jatkajille ja kansallisen projektin toimijoille.

Häggman (tulossa s. 215) kuitenkin lisää SKS:n piirin toimijoiden suhtautuneen sisällissotaan vaihtelevasti: kaikkia tapahtumat eivät lannistaneet, mutta hänen mukaansa kansallisen yhteistunnon korostaminen liittyi sodanjälkeisiin eheytysohjelmiin, ja hän tulkitsee Hakulisen, Vilkunan ja Haavion ystäväpiirin sukupolvikokemusta hyvin samansuuntaisesti kuin Virtanen ja tämä kirjoitus: Tuo sukupolvi oli suomenkielisiä ja taustaltaan maaseudulta tai muualta kuin sivistyskodeista nousutta sivistyneistöä, jonka ajautumista suomalaista kielinationalismia ja kansallista eheytyä ajavan aitosuomalaisuuden pariin sisällissodan tausta selittää (Häggman, tulossa

13. Runoilijana P. Mustapää, myöhemmin SKS:n kansanrunousarkiston johtaja ja kansanrunouden tutkimuksen professori.

14. Maalaisliiton jatkaja on nykyinen Suomen keskusta.

s. 220–231). Häggman lukee todisteita Kivimiehen kokoamasta teoksesta *Pidot Tornissa* (Kivimies 1937), joka edusti aikakautensa merkittävimpiä kirjattuja kulttuurikeskusteluja. Haavio esiintyy teoksessa Dosentin, Hakulinen Kielimiehen ja Kustaa Vilkuna Kansatieteilijän peitenimen takana.¹⁵ Dosentti (mts. 307–311) ja Kansatieteilijä (mts. 303–305) ottavat keskusteluissa kantaa vuoden 1918 tapahtumiin ja niiden vaikutukseen. Kielimies (mts. 305–306) korostaa lyhyesti maanjaon ennaltaehkäisevää vaikutusta Kaakkois-Suomessa mutta luonnehtii itseään leikkimielisesti liioitellen seuraavaan tapaan: ”Minä olen taloudellisissa ja yhteiskunnallisissa asioissa täysin sivistymätön henkilö ja puhun tällaista vaistomaista lapsenkieltä.” (Kivimies 1937: 325.) Kielimies tuntuu olevan ensi sijassa kiinnostunut koulutukseen liittyvistä kysymyksistä, korostaa äidinkielenopetuksen merkitystä¹⁶ ja toisaalta nostaa esiin kysymyksen sivistyneistön proletarisoitumisesta alentuneen palkkatason vuoksi (mp., mts. 306). Hän esittää myös Karjalan asian ottamista mukaan kouluopetukseen (mts. 275). Keskustelijat orientoituvat sivistyneistöön ja korostavat sen kehittymisen kestävänsä useampia sukupolvia, 50–60 vuotta.

Martti Haavio (1972) on nuoruudenmuistelmissaan tallentanut elävästi sisällissodan aikaisia ja jälkeisiä tunteja (ks. myös kuva 1).¹⁷ Esimerkiksi 17.2.1918 hän kirjoittaa kotonaan Yläneen pappilassa: ”Täällä vallitsee täydellinen terrori. Tuskinpa Ranskan jakobiinitkaan pääsivät näin pitkälle. Uskaltaessani näin kirjoittaa teen sen henkeni kaupalla.” (Mts. 205.) Kahdeksatta luokkaa käyvien Hakulisen ja Haavion koulu oli suljettu ja he pääsivät ylioppilaiksi ilman tutkintoa. Hakulinen oli Turussa, Haavio karkkyyi Yläneellä mahdollisuutta liittyä valkoisten joukkoihin, mutta alue oli liian tarkkaan punakaartilaiden valvonnassa. Turussa ollessaan kumpikin välitti myös pienimuotoisia vakoiluraportteja valkoisille. Muistelmat osoittavat sen, että nuorukaisten suhtautumisessa oli vallalla muitakin sävyjä kuin järkytys: puolen valinta ja viholliskuvat olivat myös itsestään selviä¹⁸ ja toimintatahto voimakkaampaa kuin kansan kahtiajaon murehtiminen. 17.2.1918 Haavio toteaa: ”Lisään tähän hieman huumoria siitäkin huolimatta että tuntuu kuin eläisimme helvetin porstuassa.” Hän joutui itsekin piileskelemään sodan loppuvaiheissa veljensä kanssa ja liittyi punaisten vetäytyttyä paikalliseen suojeluskuntaan. Punaisten kuulusteluja hän kirjaa myös lyyrikon ottein kuunnellen ihmisten tapaa kertoa. Hän toistaa punaisilta usein kuulemaansa tulkintaa: ”Meidän

15. Auli Hakulinen ja Ilkka Herlin sähköpostitse, ks. myös Herlin 1993: 111, <http://www.lounakirjailijat.net/kirjailija.php?kirjailijaID=103>, http://fi.wikipedia.org/wiki/Yrj%C3%B6_Kivimies.

16. Hän myös korjailee toisten puhetta ja vastustaa yhteiskouluja, koska niissä ei hänen mukaansa ole samanlaisen toverihengen mahdollisuutta kuin poikalypseossa (mts. 286).

17. Eräänlaiseksi henkilökohtaiseksi avainkokemukseksi muodostui Haavioille se, että hän näki lapsena vuonna 1906 sisällissodan tapahtumia enteilevät Laukon kartanon torppareiden häädöt, joissa hänen pappi-isänsä yritti toimia sovittelijana (ks. myös Kivimies 1937: 307). Haavio (1972: 22–23) muistelee: ”Kun käännyimme kohti kotia katkeralta retkeltämme, jota en voi unohtaa ja joka herätti minut tajuamaan käsitteen ’sorto’, näin eräällä lumiaavalla pienen joukon harmaapukuisia miehiä, jotka marssivat kompe- lösti parijonossa punaisen lipun jäljessä; Tottijärven vastaperustettu punainen kaarti.”

18. Dosentti: ”Valitettavasti he [Radikaali ja Kirjailija] syntyivät myöskin niin myöhään jälkeen vapaussodan, että he saattavat vakavasti käyttää sanaa ’kansalaissota’ (*Radikaali* : Olen käyttänyt täysin objektiivisesti!) – – sitä on hyvin helppo käyttää nykyisin. Vuosien 1918–1928 välillä tuon sanan käyttäminen ei saattanut tulla edes mieleen. Silloin tunnettiin vielä nuo asiat, ja silloin faktumit olivat vielä eläviä. Siirryttyään historiaan ne muuttuivat tietysti hyvin helpoksi ja niistä voi käyttää kauniita fraaseja suuntaan ja toiseen.” (Kivimies 1937: 310.)

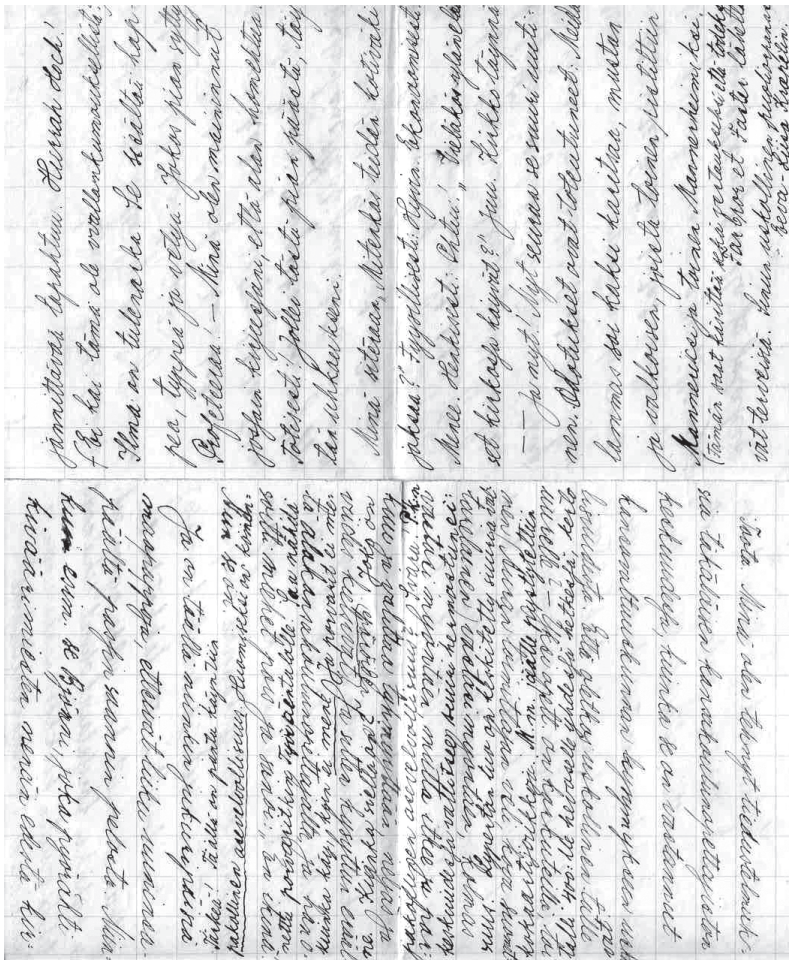
päällikkömme pettivät meidät.” (Mts. 223.) Sotavuoden lopulla maailmantapahtumien seuraamisen, yhteiskunnan järjestäytymiskysymysten ja yliopiston aloittamisen ohella konkreettiseksi henkilökohtaiseksi kokemukseksi nousee nälkä: ”Kun joskus tulevina aikoina muistelen sodan vuotta, bolševikkeja, saksalaisia ja kaikkia riitoja, olen muistava myös tragikoomillisen leivän himoni.” (Mts. 241.) Nälkää seurasi keväällä espanjantauti, ”kolmas apokalyptinen ratsastaja, sodan seuralainen”, johon Haavio monen muun ohella sairastui ja johon joitakin luokkatovereita kuoli (mts. 262–263). Seuraavana kesänä hän toimi jo SKS:n sanastajana kotiseudullaan Yläneellä (mts. 270–271). Hakulisen, luokkansa priimuksen, opiskelujen alku lykkäytyi kaksi vuotta, koska hänen oli elätettävä Turussa sisaruksiaan ja ponnisteltava mahdollistaakseen opiskelut taloudellisesti (mts. 284; ks. myös A. Hakulinen 2008b: 64).

Haavion muistelmissa nousevat Turun Suomalainen Klassillinen Lyseo ja sen toveri- ja vaikutussuhteet vahvoiksi ideologisen pohjan rakentajiksi. Koulu opetti latinan sananparsien lisäksi mm. isänmaallisuutta, historian tajua ja antiikin mallista karskia ja huumoriin taipuvaista tyyneyttä; muinaiset sodat ja sankaritarinat tarjoutuivat nykytapahtumien vertauskohdiksi. Lauri Hakulinen oli Haavion lähin koulutoveri. Auli Hakulinen on korostanut lyseoajan merkitystä myös Lauri Hakuliselle (suullisesti; ks. myös A. Hakulinen ym. 1999; A. Hakulinen 2008b: 64). Koululaitos oli 1900-luvun Suomessa kansallisuusaatteen kehto ja lyseo yhteiskunnallisen nousun ensi portaana sivistyksen nälän herättäjä. Joillakin opettajista oli huomattavaa henkistä vaikutusvaltaa, ja opettajakunnassa oli myös yhteiskunnallisesti aktiivisia persoonia (vrt. Kivimies 1937: 240, 287). Osa nuorukaisten toveruussuhteista jatkui yliopistossakin ja myös rekrytointeihin vaikuttaneet verkostot saivat osin alkunsa jo kouluaikaisista tuttavuuksista.

On siis syytä suhtautua varauksellisesti siihen, että yksi avaintapahtuma olisi onnistunut tulkintapohja koko sukupolvea kiinnittävänä käsitteenä tai että tiettyyn ikäkautteen kytketty avainkokemus riittäisi koko sukupolven loppuelämän arvovalintoja sävyttäväksi selitysmalliksi ainakaan akateemiseen maailmaan sovellettuna.

Toisaalta voi kysyä, mihin traditioihin akateemisessa maailmassa ja erityisesti fennistiikassa on kiinnitytty ja kiinnitytään. Fennistiikan tieteenhistoriaa käsittelevistä katsauksista tällaisiksi tarjoutuvat paradigmat eli koulukunnat, joista selvimpänä on erotettu historiallis-komparatiiviseen metodiin väljemmin ja nuorgrammaattisuuden tiukemmin yhdistetty äännehistorioiva suuntaus. Tässä käsittelemäni ajanjaksohan on luettu juuri tuon paradigman valtakauten, jonka on kuvattu ulottuneen Setälän 1890-luvun ohjelmanjulistuksesta aina 1970-luvulle asti. (Häkkinen 2008a: 216; Hovdhaugen ym. 2000: 550; kriittinen katsaus nuorgrammaattisen suuntauksen olettukseen ks. Kelomäki 2009.) On kiinnitetty huomiota myös siihen, miten paljon suomalaisessa kielentutkimuksessa suuntauduttiin tuona ajanjaksona kansallisesti ja miten paljon seurattiin tai oltiin seuraamatta kansainvälistä lingvistiikkaa (A. Hakulinen 1993: 25; Pallasvirta 2009; vrt. Kivimies 1937: 111–113). (Karlsson 1975; Paunonen 1970.) Traditioiksi tarjoutuvat siis yhtäältä kansainvälisen kielitieteen suuntaukset ja toisaalta nationalistinen ideologia eri sävyissään.

Karlsson (1975) nostaa traditioista esiin myös positivistisen aineistokeskeisyyden ja erilaisiin teorioihin pohjaavan yleistyshakuisuuden välisen ristiriidan. Edellisen hän liittää nuorgrammaattisuuden perinteeseen ja siitä kumpuaviin aineistonkeruu- ja sa-

Kuva 1.

Sivuja Lauri Hakulisen Yläneeltä 21.3.1918 saamista kirjeistä, jonka on allekirjoittanut Eeva-Liisa Kropelin. Martti Haavio (1972: 202–204) kertoo muistelmissaan, miten he olivat Hakulisen kanssa kirjeenvaihdossa sisällissodan aikana ja käyttivät erilaisia hämäyskeinoja siltä varalta, että kirjeet joutuisivat väärin käsiin. Rivien väliin nurinpäin kirjoitettu tieto punaisten käynnistämästä pakollisesta asevelvollisuudesta. Kirje loppuu uutiseen. ”Meidän lammas sai kaksi karitsaa, mustan ja valkoisen, joista toinen ristittiin Manneriksi ja toinen Mannerheimiksi.” Auli Hakulinen on luovuttanut tämän ennen julkistamattoman kirjeen SKS:n kirjallisuusarkistoon. Käsiala vastaa KIA:ssa säilytettävien Haavion kirjeiden käsialaa.

nakirjahankkeisiin, jälkimmäisen kansainvälisen lingvistiikan virtauksiin ja sovelluspäämääriin. Tässä käsitelty Sanakirjasäätiön tapaus näyttäisi siis kokonaan sijoittuvan aineistokeskeisyyden perinteeseen. Toisaalla (Onikki-Rantajääskö, tekeillä) olen kuitenkin pohtinut myös sitä, missä määrin sana-aineistoon kohdistuvassa tutkimuksessa näkyi eri tutkimustraditioiden ristiveto.

Mestari–kisälli-mallia voi tulkita myös väljemmältä pohjalta, arkikielestä tutummin vertauksin. Akateemisen maailman hierarkkisuus, opettaja–oppilas-suhteet, professorien suhteet alaisiinsa ja ohjaajan ja opinnäytetyön tekijän suhteet voidaan nähdä eräänlaisina mestarin ja kisällin välisinä suhteina, joissa kisälli sosiaalistuu akateemiseen professioon ammattikuntalaitoksen käytänteisiin vertautuvilla tavoilla. Kyseessä on yleensä vähintään 10 vuoden ikäero ja siten sukupolvidynaaminenkin suhde. Näitäkin asetelmia voi tosin kyseenalaistaa. Humanistisessa tutkimuksessa on tuttu myös myytti yksinäisestä sudesta – nerosta, joka on opettajia kaipaamaton varhaiskypsä luonnonlahjakkuus. Käytännössä opettajan suhde opiskelijoihin on voinut muutenkin olla etäinen ja ohjauksuhde olematon. Väitöstutkimuksen tekijä ei myöskään välttämättä ole kaikkia alan professoreja merkittävästi nuorempi. Kuten tuonnempana näemme, fennistiikan toimijoiden liittoutumissuhteissa myös eri roolien välillä vallinnut ristiriita kyseenalaistaa suoraviivaista sukupolvitulkintaa.

4 Sanakirjasäätiön alkuvaiheet

Ajatuskokeena asetan sukupolvimallin kanssa vuoropuheluun jälkipolville säilyneet muistelmat Sanakirjasäätiön ensimmäisestä johtajanvalinnasta siinä muodossa kuin Kustaa Vilkuna (1976) ne esittää. Kyseessä on siis yhden aikalaisen subjektiivinen tulkinta tapahtumista. Muistelmat on julkaistu Sanakirjasäätiön 50-vuotisjuhlajulkaisussa *Sanojen taivalta*, jonka on toimittanut Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseksi tuolloin muuttuneen instituution johtaja Tuomo Tuomi. Tulkinta on tästä päätellen nauttinut aikanaan ainakin oman instituution ja SKS:n luottamusta niin paljon, että se on ylittänyt julkaisukynnyksen. Vilkunan muistelmia tarjoaa myös sellaista taustatietoa ja -tulkintaa, jota olisi vaikeaa tai mahdotontakin jäljittää virallisista dokumenteista. Yksipuolisuuden vaara tällaisessa pääosin yhteen lähteeseen nojaavassa tulokinnassa tietysti on. Vilkuna toimi Sanakirjasäätiössä Hakulisen työtoverina ja kuului samaan ystäväpiiriin myös kärkiläisten ryhmässä ja Kesäyliopistossa. Puolueeton havainnoija hän ei siis ole.

Kun Sanakirjasäätiö perustettiin, sen johtajan tehtäviä hoiti FK Lauri Hakulinen. Hän oli jo kunnostautunut tavalla, joka katsottiin parhaaksi perehdytykseksi murre-sanakirjatyöhön: kerännyt koulutettuna stipendiaattina kenttätyössä Sakkolan murteen sanaston. Lisäksi hän oli meritoitunut toimittamalla *Oppaan suomen kielen murteiden sanavarain kerääjälle* (1924). Hakulista pidettiin Vilkunan arvion mukaan kyvykkäänä johtajan tehtäviin, mutta hänellä oli myös tieteensaisiä ja poliittisia rasitteita. Hän ei ryhtynyt valmistelemaan väitöskirjaa professori Tunkelon esittämästä äännehistorioivasta aiheesta vaan suuntautui merkitysoppiin. Hän hylkäsi Setälän astevaihteluteorian – tosin sen kyseenalaistaminen kaikessa hiljaisuudessa ei enää tuohon aikaan ollut tavatonta, vaikka avoimet opponentit olivatkin harvassa ja vaarassa ajautua

paitsioon. Poliittisesti Hakulinen oli tunnettu AKS:n johtoportaan jäsenenä ja nuorena radikaalina. (Ks. myös Häggman, tulossa s. 273.) Hän näyttäytyy aikalaisarvioissa yksinäisenä ratsastajana, jolla ei ole osoitettu olleen varsinaista oppipojan suhdetta kehenkään edeltäjänsä.

Vilkunan (1976: 9) mukaan Sanakirjasäätiön johtokunta koostui samanhenkisistä kokoomuslaisista jääkäriaktivisteista, joita yhdisti myös vastenmielisyys AKS:aa ja aitosuomalaisuutta kohtaan. Vilkuna ei silti epäile sitä, etteikö johtokunta nähnyt Hakulisen ansioita.

Päätöstä johtajan valinnasta lykättiin kuitenkin kolmatta vuotta. 5.1.1927 johtajaksi nimitettiin ilman hakua maisteri Toivo Kaukoranta (s. 1888). Kaukorannan voi tulkita E. N. Setälän kisälliksi. Poliittisesti hän oli vanhemman polven radikaaleja taustanaan jääkäriliike ja sisällissota. Hän oli toiminut poliittisesti arkaluontoisissa tehtävissä Viron itsenäisyystaistelun avustuskomitean ja Karjalan Ulkomaisen Valtuuskunnan sihteerinä. Vilkunan mukaan velkainen Kaukoranta tarvitsi palkkatyön, kun valtuuskunnalta loppuivat käyttövarat. Kaukoranta oli joutunut Itä-Karjalan tehtäviin Setälän kannustuksesta. Hän oli aiemmin toiminut Setälän yksityisenä assistenttina (1910–1913), ja Setälän kerrotaan toivoneen hänestä seuraajaansa.¹⁹ Setälä oli tuolloin Sanakirjasäätiön johtokunnan puheenjohtaja. Sanakirjasäätiön synty osuu hänen opetusministeriaikaansa (1925), joten hän ei ollut silloin tieteellisessä aktiivivaiheessa mutta pystyi taustavaikuttajana vaikuttamaan alan instituutioihin. (Ks. myös Häggman, tulossa s. 255–273.)

Kaukoranta tarttui sisällöllisiin ja toimintastrategisiin kysymyksiin tavalla, jolla hän Vilkunan (1976: 9) mukaan onnistui pitkittämään johtajan valintaa. Hän esitti johtokunnalle 4.4.1925 kirjelmän, jossa hän arvosteli aiempaa keruuta ja kehitti uusia paikallisen ja käsittepiireittäisen keruun näkymiä sekä osoitti tarpeen laajentaa taloudellista pohjaa. Setälä sen sijaan opetusministerinä kehotti supistamaan ohjelmaa, jotta vähempi rahoitus riittäisi kansankielen sanakirjan toteuttamiseen (ks. myös Kaukoranta 1931a: 11). Vuonna 1927 ilmestyi Kai Donnerin Martti Rapolan avustuksella laatima mietintö sanakirjatyöstä (komiteamietintö 2/1927), jonka laatimisessa Vilkuna arvelee Kaukorannankin avustaneen. Kaukorannalta tilattiin myös lyhyt opas kielimaantieteellistä tutkimusta varten vuonna 1926. Hän sai siitä Vilkunan luonnehdinnan mukaan yllättävän hyvän palkan, mutta opas ei koskaan valmistunut.

Tässä tapahtumasarjassa voi nähdä fraktioristiriidan, jossa ilmeni sisällöllisiä ja toimintastrategisia näkemyseroja ja jossa neuvoteltiin myös resurssien jakautumisesta. Hakulinen olisi halunnut ryhtyä jo itse sanakirjatyöhön kirjoittamaan sanakirjan koeartikkeleita. Kaukorannan aloite johti sen sijaan valtavaan uuden materiaalin keruuseen. Sen jäljet näkyvät vielä tänäkin päivänä: *Suomen murteiden sanakirjan* materiaali ja toimitustyön perinpohjaisuus on ollut niin massiivista, että sanakirjatyö on edelleen kesken. Voimme vain arvella, olisiko sanakirja nyt jo valmis, jos Hakulisen linja olisi voittanut – ja millainen tuohon mennessä kokoon saadun aineiston pohjalta koostettu

19. Tosin narsisteilla ei ole yleensä taipumusta loppuun asti tukea ketään saati sitten seuraajaan, ja se, mitä Setälän persoonasta ja menettelytavoista on kerrottu, antaisi aiheen olettaa hänen olleen melkoisen narsistinen persoona (Karlsson 2000; Vares & Häkkinen 2001).

sanakirja olisi laajuudeltaan ja koostumukseltaan. Täytyy myös muistaa, ettei Kaukorannan käynnistämä keruun laajentaminen ollut ensimmäinen eikä jäänyt ainoaksi, vaan 1960–1970-luvulla toteutettiin vielä uusi keruiden laajennusvaihe (Strandberg 2004; Tuomi 1976b: 44–45).

Kaukorannan suuntautumisella oli myös sanakirjatyötä entistä voimallisemmin kansalliseen projektiin kytkevä ulottuvuus. Hänen aloitteestaan kansa, murteita taitavat kansalaiset, sai entistä aktiivisemmän roolin keruutyössä. Uuden ohjelman julkisti Setälä pitäessään Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 2.12.1926 esitelmän ”Sanastaja”. Vilkun mukaan teksti vaikuttaa Kaukorannan tyyliä. *Sanastajan* ensimmäinen numero ilmestyi 28.3.1927. Se oli keruutyön apuneuvoksi suunniteltu, suoraan suuren yleisön puoleen kääntyvä julkaisu, jonka keskeisen sisällön muodostivat kyselyt. Lehdessä kyseltiin eri paikkakuntien murrevastineita tietyille sanoille lähtien usein jostakin käsittepiiristä ja siihen liittyvistä esimerkeistä. Ensimmäistä numeroa mainostettiin mm. Kalevalanpäivän aattona 27.2.1927 *Helsingin Sanomissa* ja *Uudessa Suomessa*, joissa esitettiin Sanojen elämää -kyselysarjan ensimmäisinä sanoina *Lintukoto*, *Kaleva* ja *pyhä*. Kysyjänä oli E. N. Setälä. Postituskanavana käytettiin vuoteen 1942 asti Suomalaisen Tiedeakatemian Keräilytoimistoa, jonka kyselyiden jakelu ja vastaukset vapautettiin postimaksusta. (Vilkuna 1976: 11–12.)

Johtajan apulainen Lauri Hakulinen katsoi *Sanastajan* ensimmäistä numeroa Vilkun (1976: 13) mukaan ensin hiukan syrjäkarein. Mutta kun hyviä tiedonantoja alkoi tulla, hän ihastui uuteen keruutapaan. Fraktioristiriitä ratkesi yhteistoimintaan. *Sanastajan* käynnistämästä uudenlaisesta keruutavasta tuli menestys. Lehti ilmestyi vuoteen 1990 saakka.

5 Murren sanakirjan ontologiaa

Tässä vaiheessa on syytä kommentoida sitä, miten Sanakirjasäätiön työn voi kytkeä sukupolvimallin avainkokemukseen ja fennistiikan traditioihin. Ensin tarkastelen lähemmin Sanakirjasäätiön toiminnan tavoitteena ollutta *Suomen murteiden sanakirjaa*. Siihen oli tarkoitus koostaa mahdollisimman kattavasti kuva Suomessa puhuttujen eri paikallismurteiden sanastosta. Kunkin hakusanan artikkeliin koottiin tietoa sanan eri äänneasuista eri murteissa, sen levikistä ja merkityksistä. Esimerkit valaisevat erilaisia kontekstuaalisia käyttöyhteyksiä. Toisistaan poikkeavat lokaaliset kielimuodot tulevat osaksi yhtenäistä kokonaisuutta. Sanakirja toimii osana kansallista projektia: vaihtelujen ja erojen pohjalta luodaan kuvaa yhdestä yhtenäisestä kokonaisuudesta, jonka osiksi erot jäsentyvät. Näin murren sanakirja osaltaan rakentaa kuvaa Suomesta ja suomen kielestä, johon paikallismurteet kuuluvat. (Ks. myös Häggman, tulossa s. 14–16, 340.)

Sanakirjatyö aloitettiin aineiston keruun osalta aikana, jolloin suomen kielen status oli paljon heikompi kuin nykyään. Suomen kielestä oli kyllä tullut valtionhallinnossa kielireskriptin mukaisesti Suomen suuriruhtinaskunnan virallinen kieli ruotsin rinnalle vuoteen 1883 mennessä. Koululaitoksessa oli suomenkielisiä opinahoja lukioita myöten, mutta kunnanhallinnon, koulujen ja yhteiskunnan yleinen suomenkielisyminen oli vaiheittainen ja suhteellisen hidaskäynnissä (Paunonen 2001; SKT s. 22–29).

Virallinen kieli suomesta tuli vuoden 1902 kieliasetuksella (Häggman, tulossa s. 24). Sivistyneistö oli enimmäkseen ruotsinkielistä tai ainakin saanut koulutuksensa ruotiksi ja sen aatteellinen suomenkielistyminen oli käynnissä, kun taas suomenkielinen rahvas puhui paikallismurteitaan. Kuvaa yhteisestä Suomesta ja suomen kielestä oltiin vasta luomassa (vrt. Huumo ym. toim. 2004; Laitinen 2010). Koululaitos oli tässä keskeisessä asemassa, mutta yleinen luku- ja varsinkin kirjoitustaito vakiintui vasta vuoden 1921 kansakouluasetuksen myötä.²⁰ Standardikielen tietoinen kehittämistyö tuotti 1800-luvun jälkipuoliskolla ilmaisuvaroja sivistys- ja hallintokielen tarpeisiin. Kirjakielen vaihtelu oli vielä runsasta, ja mm. murteenkeruuta ja sen pohjalta tehtyä sanakirjatyötä tarvittiin yhteisen sanaston kartuttamiseksi. Murresanakirjan tarpeellisuutta perusteltiin myös puristisella ideologialla: sen avulla voitaisiin erottaa omaperäiset aiheet muukalaisuuksista (ks. Setälä 2001 [1894]; Vilppula 1976: 67).

Samalla kun paikallismurteiden ilmentämää vaihtelua suitsittiin ja muotoja standardoitiin kirjakielen elementeiksi, luotiin yhtäältä eroa korkeakulttuuriin kuuluvan suomen kielen, standardikielen, ja vaihtelevien puhuttujen kielimuotojen välille, vaikka toisaalta standardikieli näin myös läheni murteita. Murteet olivat kansallisromanttisen ideologian mukaisesti runsaudensarvi, josta ammentaa aitoja ja turmeltumattomia ilmaisuvaroja. Kirjakieltä puhuttiin vain sivistyneistöperheissä (Lindgren & Lindgren 2005). Muut opettelivat standardikielen luku- ja kirjoitustaidon myötä koulussa. Yleiskieli on koulutuksen tuottama kieli.²¹ Kun suomenkielinen rahvaanlapsi meni kouluun, hän kyllä sai opetuksen omalla äidinkielellään, mutta hänen piti sisäistää ajatus, että äidinkieli on yleiskieli. Oman todellisen äidinkielen puhutun kielimuodon, paikallismurteen tilalle omaksuttiin koulussa toinen kielimuoto, vähintäänkin kirjoituksessa käytettävä standardikieli. Kouluopetus sai osin kielenriiston muotoja, kun oppilaiden puhumaa murretta korjailtiin väärinä muotoina. (Laitinen 1997; Paunonen 1976: 335–340; 1992; 1993; 1994: 17–28; 1995: 16–18; 2006a: 44–47; Siltala 1999: 174–175.) Kirjakielen kehittäminen on ollut kautta aikojen keskeisessä asemassa, kun jonkin kielen asema laajenee kaikilla yhteiskuntaelämän alueilla käytettäväksi (ks. esim. Huumo ym. toim. 2004).

Murresanakirjassa yksi ja yhtenäinen suomen kieli konstruoituu suoraan sanakirjan kompositiosta: eri murteet on koottu siinä yhteen. Toisaalta kirjakieli toimii siinä metakielenä ja sivistyskielen tehtävässään: edustaa hakusanojen normaalistettua asua ja on selitysten kieli.

Nationalismitutkimuksessa erotetaan ylhäältä ja alhaalta päin suuntautuva nationalismi (Borja ym. 1997: 30; Dann 1984; Gellner 1982: 33–35, 51–52, 124–125; Hobsbawm 1994: 19; vrt. Lahtinen 2006: 74–79; Siltala 1999: 118–119; Stenius 1987: 41–55), vaikka jako on sittemmin myös kyseenalaistettu (ks. Alapuro 1988: 19–39, 85–100; 1997: 13–24; P. Kettunen 1986: 40–43, 69–72; 1988; Laitinen & Nordlund, tulossa; Liikanen 1995: 41–71; Siltala 1999: 119, 131). Yhdestä näkökulmasta murresanakirjan toteuttamistyö on na-

20. Häggmanin (tulossa s. 300) mukaan kolmasosa yli 15-vuotiaista ei osannut kirjoittaa maan itenäistymisen aikoihin; ks. myös Häggman 2008; Leino-Kaukiainen 1989, 2007; Nordlund 2007.

21. Tosin jo vanhan kirjasuomen ajoista lähtien kielenkäyttö oli monipuolista ja tuli kaikelle kansalle tutuksi mm. kirkollisten kuulutusten kautta (Laitinen 2011).

tionalismia ylhäältä päin: sivistyneistö konstruoi sen avulla kansallista kokonaisuutta. Kansaa tarvitaan murretiedon lähteenä, tutkimustyön kohteena. Kansa on myös osa yleisöä, jolle luotu kansankielen konstruktio palautetaan itseymmärryksen välineeksi. (Ks. myös Häggman, tulossa s. 14–16.)

Suomen kielen tutkijat olivat yleensä äidinkieleltään suomenkielisiä, eli heidän alkuperäinen äidinkielenä oli jokin paikallismurre. Tätä eri puolilta tulevien tutkijoiden tietovarantoa hyödynnettiin aktiivisesti esimerkiksi Kotikielen Seuran kokouksissa, joissa keskusteltiin eri ilmaisutapojen paikallisesta esiintymisestä osana yleiskielen muokkaamisprosessia. (Ks. seuran pöytäkirjat, *Virittäjä*, Juusela 2006: 108; Paunonen 1976 ja esim. Laitinen 2004.) Tutkijatoverit kannustivat toisiaan kyselemään ilmaisujen esiintymisestä kotipaikkakuntiansa murteentaitajilta. Tältä pohjalta käynnistyi opiskelijoiden murteenkeruutyö. Sittemmin se professionalistui, kun yliopistokoulutusta kehitettiin tuottamaan ammattitaitoisia murteenkerääjiä. Tämä tapahtui Sanakirjasäätiön vetäjien aloitteesta nyt tarkasteltavana ajanjaksona, ja palaan siihen vielä tuonnempana. Hyvä murteenkerääjä oli tutkijaopiskelija, joka taisi keruupaikkakuntansa murretta. Hän oli siis leikkauspiste, jossa yhdistyi ylhäältä ohjattu nationalismi ja murteentaitajien alhaalta päin suuntautuva oma aktiivisuus. (Ks. esim. Inkilä 1946). Kun hän oli murteenkeruussa kannuksensa ansainnut ja varsinkin jos hän pystyi tekemään keruutyönsä pohjalta oman tutkimuksensa, hän oli samalla erottautunut rahvaan lähtökohdistaan sivistyneistön jäseneksi ja tutkimuskohdetta edustavasta murteentaitajasta tarkkailijan rooliin tutkijaksi (vrt. sosiaalisen nousun ja kansallisuusaatteen yhdistymisestä Häggman, tulossa s. 231). Palaan kohta siihen, kuinka Kaukorannan käynnistämä murteenkeruusuuntaus toi lisäsävyjä ylhäältä päin ohjattuun nationalistiseen projektiin.

Sitä ennen on vielä syytä kysyä, mikä murre-sanakirjahankkeen merkitys oli tutkijasukupolvelleen. Voiko sen nähdä ratkaisuyrityksenä johonkin arvoriistiriitaan? Mielestäni voi. Kuten edellä mainitsin, Virtanen on tulkinnut vuoden 1918 sisällissodan avaintapahtumaksi, jonka herättämät ristiriidat muodostuivat sukupolvelleen ratkaisua kaipaavaksi avainkokemukseksi. Osa ratkaisun etsijöiksi mobilisoituneesta sukupolvesta kiinnittyi eri tavoin kansalliseen traditioon.²² Sisällissodan trauma oli kansan käsitteen hajoaminen: fennomaanien yhtenäiseksi rakentaman suomalaisuuden sijaan paljastui kansakuntaa jakava luokkaristiriita, jonka perusteella viljeltiin erilaisia hajotavia vihollismielikuvia puolin ja toisin (ks. esim. Kivimies 1937: 303–305; Siltala 2009). Osa mobilisoituvan sukupolven suuntauksista kiinnittyi traditioon, jossa pyrittiin pelastamaan kuva yhtenäisestä suomalaisuudesta. Tämä voitiin tehdä kiinnittymällä mielikuviin Suomea laajemmasta suomalais-ugrilaisuudesta. Neuvostoliiton rajojen sulkeuduttua katkesivat suomalais-ugrilaisten kielentutkijoiden mahdollisuudet laajamittaisiin kenttäretkiin Neuvostoliiton alueelle (Salminen 2008: 121–131), mikä osaltaan sai fennistien katseet kääntymään yhä voimakkaammin sisäänpäin kansalliseen kulttuuriin (vrt. Kivimies 1937: 113).

Yhtenäisyyden illuusio voitiin pelastaa sulkemalla punaiset häviäjät ja heidän perillisensä kansa-käsitteen ulkopuolelle (vrt. esim. Siltala 2009: 427). Toinen tie oli pyrkiä

22. Kokonaan toinen suunta oli esimerkiksi kansainvälinen sosialismi, johon en puutu tässä.

eheyttämään kuvaa yhtenäisestä Suomen kansasta. Poliittisesti tämä tarkoitti maltillista porvarillisuutta, jossa nähtiin sosiaalisten uudistusten tarve. Virtasen (2001: 113, 361–367) mukaan jyrkintä eriyttävää linjaa löytyi vanhemman jääkäripolven kokoomuslaisista ja heihin vetoa tunteneista nuorimman polven AKS:laisista, kun taas kärkiläiset – kuten Hakulinen, Vilkuna ja Haavio – edustivat maltillista eheyttävää linjaa. (Ks. myös Kivimies 1937: 309.)

Haavion (1972: 573–574) muistelmista näkyy, kuinka heimoaate ja kansallinen eheyttäminen muodostivat AKS:läisten mielissä yhden kokonaisuuden:

Akateemisen Karjala-Seuran piirissä oli alettu tajuta yhä selvemmin, että isänmaallinen työ ja työ heimokansojen hyväksi mahdollistuu vain, mikäli se muuttuu koko kansan asiaksi. Muistan, miten aina valpas Niilo Kärki palasi seuran 'sisäpiirissä' yhä uudelleen tähän aatteeseen, jota aluksi nimitettiin 'kansan yhtenäistytymisen aatteeksi', mutta jo pian 'kansan eheyttämisen aatteeksi' ja vihdoin 'kansallisen eheyttämisen aatteeksi'. Aatteen julkistajina esiintyivät Niilo Kärki ja Vilho Helanen.

Haavio (1972: 574) siteeraa Niilo Kärkeä (1.3.1924; vrt. myös Kivimies 1937: 297):

Itsenäisyyden säilymisen ja voimakkaan Suomen luomisen ensimmäisenä ehtona on kansallinen eheytyminen. Sen saavuttamiseksi on nykyisen nuorison tehtävä työtä yhtä leppymättömästi kuin entispolvi on työskennellyt itsenäisen Suomen luomiseksi... Vain sivistynyt nuoriso voi rakentaa yksimielisyyden ja sovun liitonarkin sinnekin, missä verta on veljien välillä vuotanut. – – Jos me käymme etsimään yhteiskunnallisen kysymyksen ratkaisua ns. luokkataistelun ulkopuolelta, puhtaasti isänmaalliselta pohjalta, jos me pyrimme kehittämään yhteiskuntaa siihen suuntaan, että kaikilla kansalaisilla on ratkaisevassa määrässä etua valtion itsenäisyyden säilymisestä ja yhteishyvän vahvistumisesta, silloin olemme astuneet ratkaisevan askeleen kohti yhteiskunnallista rauhaa... Niin pian kuin kansamme sydänjuuria kalvava yhteiskunnallinen ristiriita on saatu ratkaistuksi, on kansamme seisova voimakkaana, puhaltakootpa idän myrskyt kuinka raivokkaina tahansa.

Haavio (1972: 575) kertoo, kuinka tämä Niilo Kärjen puhe, AKS:n ”yhteiskunnallinen manifesti”, oli seuran ”perustuslaki” monien vuosien ajan ja kuinka iskulausetta ”kansallisesta eheyttämisestä” alettiin kerrata eri tahoilla (vrt. Häggman, tulossa s. 219 SKS:ssa toistetusta kansallisesta yhteistunnosta). Urho Kekkonen totesi sen seuranneen häntä siitä lähtien. Kansallinen eheyttäminen säilyi poliittisesti korrektina silloinkin, kun heimoaate muuttui ei-toivotuksi jatkosodan lopputuloksen myötä.

Murresanakirjan voi nähdä osana kansakunnan konstruoinnista. Senkin voi myös nähdä sekä eriyttävänä että eheyttävänä. Eriyttävää siinä on se, että ainekseksi kelpuutettiin vain aidoksi koetut maaseudulla puhutut paikallismurteet. Asutuskeskusten kielimuodot koettiin liikaa muuttuneiksi, sekoittuneiksi ja siten turmeltuneiksi, joten kaupunkien työväestön kieli jäi murresanakirjan ulkopuolelle. Paras kielimestari oli mahdollisimman vanha ja aloillaan pysynyt maalainen. (Ks. myös Häggman, tulossa s. 71–76.) Tämän voi nähdä pyrkimyksenä pelastaa kuva saarijärven paavoista. (Vastaa-

vantyyppisistä tulkinnoista poliittisella kentällä ks. Siltala 2009: 427.) Eriyttävää tulkintaa tukee se laajemminkin kansallisista tieteistä tehty toteamus, että vuoden 1918 tapahtumat vaiettiin niissä kuoliaaksi (Häkkinen 1993). (A. Hakulinen 1994; vrt. myös esim. Kivimies 1937: 303.)

Koko projektin voi kuitenkin nähdä myös eheyttävänä. Se korosti jo olemassaololleen rahvaan kielimuotojen arvoa. Se kiinnittyi fennomanian traditioon ja loi jatkumoa vuotta 1918 edeltävästä ajasta sitä seuraavaan. Häggman (tulossa s. 223, 340–345) korostaa, että SKS:n piirissä koko kansallisten tieteiden kokonaisuus valjastettiin osaksi eheyttävää kansallista projektia ja tässä työssä olivat keskeisiä toimijoita Martti Haavio, Kustaa Vilkuna ja Lauri Hakulinen. Paikallismurteiden kokoaminen yksiin kansiin loi kuvaa yhtenäisestä Suomen kansasta. Myös Häggman (mts. 229–231) tulkitsee vuoden 1918 tapahtumat Mannheimin ja Virtasen linjalla kuvaamansa SKS:n aitosuomalaisen sukupolven avainkokemukseksi, joka ”mobilisoi kokonaisen sivistyneistösukupolven” ja joka käsitteenä on väline tuon sukupolven ajatusmaailman hahmottamiseen.

Vuoden 1918 punaiset eivät olleet pelkästään kaupunkien työväestöä, onhan torpparirikitys nähty perinteisestikin yhtenä tapahtumien pontimena. Siten ei voi sanoa, että punaisten kielimuodot olisi kokonaan jätetty keruun ulkopuolelle.²³ Kun kielenoppaiksi haettiin erityisesti 1800-luvun puolella tai vuosisadan vaihteessa syntyneitä, tultiin sisällissodan jälkeisissä keruissa samalla haastatelleeksi sisällissodan kokenut sukupolvi. Tosin sanastonkeruutyö painotti haastattelujen aiheiksi perinteisiä työtapoja ja muita kulttuurisia käytänteitä. Kaikkein vaikeimmassa sosiaalisessa asemassa olleet eivät hevin valikoituneet murreoppaiksi, vaikei valinnassa suosittukaan pelkkiä talollisia. Murreoppaiden sosiaalinen tausta ansaitsi oman kartoituksensa. (Vrt. Häggman, tulossa s. 71; Mikkola 2009).

Mielenkiintoista on, että eheyttävään ja alhaalta aktivoituvan nationalismiin suuntaan murrekeruuta ohjasi nimenomaan jääkäriaktivisti Kaukorannan aloite. Emme ehkä saa koskaan tietää, kuinka paljon murteenkeruun laajentaminen oli Kaukorannan hätäpäissään keksimä taktinen veto, jolla hän pitkitti johtajavalintaa omaksi edukseen, ja kuinka vahvasti hänellä oli siihen aatteelliset motiivit – ja minkälaiset. Vilkuna (1976: 10) kertoo, että Kaukorantaa kiinnosti sanastomaantiede sekä asutus- ja heimohistoria. Toteutuneena keruun laajentaminen joka tapauksessa sai myös ideologiset mittasuhteet, jotka vaikuttivat fennistiikan painotuksiin meidän päiviimme saakka. Siirryn seuraavaksi selostamaan tätä laajennusvaihetta hiukan tarkemmin.

23. Väestön jakautumisesta elinkeinorakenteen perusteella vuonna 1918 ks. esim. Siltala (2009: 25–26), joka kiteyttää sisällissodan osapuolten jakautumisen näin: ”Kapinaan osallistui vauraimpien seutujen köyhät, kun taas valkoisella puolella taistelivat sosiaalisesti turvatut. Teollisuustyöväki tai torpparit eivät olleet ainakaan yliedustettuina.” Siltala viittaa kaksitulkintaiseksi jäävän muotoilunsa yhteydessä Haapalan (1995: 101–108) ja Rinta-Tassin (1986: 34–36) tutkimuksiin, joihin hän perustaa myös arvionsa, että ”omistamaton” luokka muodosti millä laskutavalla hyvänsä 2/3 kansasta.

6 Murteenkeruutyön laajentaminen

Kaukorannasta piirtyy kuva hahmona, joka aloitti näyttäviä megalomaanisia hankkeita, muttei kyennyt hallitsemaan niitä pitkäjänteisesti käytännön tuloksiin asti. Hän piti seurasta ja seurustelusta, mutta oli myös öisin työhönsä uppoutuva työnarkomaani. Hän oli innostava ideoija mutta huono valvomaan toiminnan tuloksellisuutta. Hän nosti keruutyön näyttävään kukoistukseen mutta olisi muutamassa vuodessa rauhoittanut toiminnan taloudelliset edellytykset. Sanakirjasäätiön pelastukseksi koitui se, että muut vetäjät olivat askeettisempia käytännön toiminnan miehiä. Fraktioritiriita ratkesi käytännön hedelmälliseen yhteistyöhön. Kaukorannan käsissä *Sanastajan* Vilkun (1976: 13–14) kertoman mukaan ensin paisui ja sitten lopahti, mutta Martti Rapola viritti sen uudelleen lyhyempään muotoon kahden vuoden katkoksen jälkeen.

Fennistiikan tieteensosiologian kannalta on kiinnostavaa, että nuoret maisterit Hakulinen ja Vilkuna halusivat 1920-luvulla ryhtyä kirjoittamaan jo itse murre-sanakirjaa ja laativatkin joitakin koeartikkeleita (L. Hakulinen 1931; Vilkuna 1931). Ratkaistavana oli muun muassa sanakirjan jäsenysperiaate: aakkosellinen vai käsitepiireittäinen? Vilkuna kokeili käsitepiiripohjaista jakoa, mutta tulos ei tyydyttänyt tekijöitä (Vilkuna 1976: 22). Miksi Hakulinen luopui vaatimasta, että sanakirja olisi toteutettava siihen mennessä kerätyn aineiston pohjalta? Ilmeisesti hän koki itsekin aineiston riittämättömäksi ja liian heterogeeniseksi. Häggmanin (tulossa s. 262) mukaan ainakin Rapola on myöhemmin kritisoinut alkuperäisen keruuohjelman menetelmiä ja ensi vuosikymmenten tuloksena saatujen sanalippujen käyttökelpoisuutta.

Yksinkertaisin vastaus on se, että Kaukorannasta tuli toiminnan johtaja. Kaukoranta laajensi keruuta kahteen suuntaan, jotka vetivät toiminnan piiriin entistä laajemmat kansalaispiirit. Opiskelijoita rekrytoitiin mukaan kylätutkimus- ja osakuntien keruuretkille (Vilkuna 1976: 19–21), ja murteentaitajat mobilisoitiin lähettämään itse tiedonantoja *Sanastajan* kysymyksiin. Samaan aikaan jatkui ja laajentui suomen kielen opiskelijoiden ja tutkintonsa jo suorittaneiden lähettäminen koulutettuina stipendiaatteina keräämään pitkäjänteisemmin pitäjänsanastoja. Tällaista keruun ydinalueen painotusta Kaukoranta ei kuitenkaan edistänyt yksin. Kaukorannan lempilapsi oli sen sijaan käsitepiireittäinen keruu, joka kuitenkin jäi toteutuneessa työssä vähemmistöön. Näyttää joka tapauksessa siltä, että muut Sanakirjasäätiön vetäjät oli helppo innostaa mukaan keruun laajentamiseen. Vilkun (mts. 14) mukaan suhtautumisen ratkaisivat ne hyvät vastaukset, joita *Sanastajan* kyselyihin alkoi tulla.

Kyselyvastausten purkamista alettiin kutsua nuotanvedoksi. Parhaimmillaan maallikkovastaajien joukko oli 1930-luvulla yli 1 200 hengen laajuinen. Sitten Lauri Hakulinen (1999 [1937]: 44) esitteli tätä keruumetodia, jossa yhdistettiin koulutettujen kerääjien ja maallikkovastaajien panos, ainutlaatuisena ja jopa tilastoihin verrattavana. Yhdistelmä oli sikäli ainutlaatuinen, että muualla Euroopassa oli hyödynnetty esimerkiksi opettajia kerääjinä, mutta suoriin maallikoiden tiedonantoihin ei luotettu. Suomessa tavallisen kansan parista löytyi tarpeeksi aktiivisuutta ja toisaalta kirjallista sivistystä *Sanastajan* seuraamiseen (Länsimäki 1976: 60). Vastausten luotettavuutta arvioitiin vertaamalla stipendiaattien kokoelmia *Sanastajan* vastauksiin ja yleinen taso

todettiin riittävän hyväksi (mts. 61–62). Näin kasvoi siis kukoistukseensa ammattitutkijoiden ja ”kansalaistutkijoiden” välinen talkootyö, joka oli pienimuotoisempaan alkanut jo murteenkeruun alkuvaiheessa. Nykynäkökulmasta tätä voisi kutsua talkoistamiseksi (*crowdsourcing*).

Murteenharrastajien aktivoitumisessa murretiedon tuottajiksi voi nähdä alhaalta ylöspäin suuntautuvaa nationalismia. Henki oli herätetty ylhäältä päin, mutta vuosikymmenien aktiivisuus vaati harrastajien henkilökohtaista ja kansasta itsestään kumpuavaa motivaatiota (ks. myös Häggman, tulossa s. 12; vrt. Mikkola 2009 SKS:n kansankerääjistä). On vaikea sanoa, kuinka keskeinen taustavoima siinä oli koulujen ja koulutuksen kansallinen projekti. Kaikki *Sanastajan* vastaajat eivät olleet saaneet ainaakaan pitkää koulusivistystä (ks. Länsimäki 1976: 64). Tärkempää olikin, että murteenkeruusta kerrottiin laajalti maakuntalehdissä ja muissa tiedotusvälineissä, osakuntaretket ja koulutetut kerääjät tekivät sitä tunnetuksi ja Sanakirjasäätiön miehet kiersivät kansanjuhliissa puhumassa kansankielen sanakirjan merkityksestä. Valistusprojektin herättämänä kansan harrastusta voi varmasti pitää. Tiedonantajien käyttämisellä sanakirjaprojekteissa on Suomessa ainakin 1700-luvulle juontuvat perinteet, ja jo Lönnrotin *Suomalais-ruotsalaista sanakirjaa* varten pyydettiin tietoja myös lehdistön välityksellä (Länsimäki 1976: 58; *Suometar* 1847). Julkisuudella ja laajojen kansalaispiirien tuella oli tietysti myös kansallisia tieteitä yleensä ja murre-sanakirjahanketta erityisesti pönkittävä taloudellinen vaikutus; kansalliset tieteet ja niiden keskeishankkeet kytkettiin osaksi kansallista projektia, millä perusteltiin niiden olemassaoloa ja rahoitusta sekä haettiin lahjoitusvaroja (vrt. Häggman, tulossa s. 13).

Lauri Hakulinen ei pelkästään kääntynyt keruun laajentamisessa vastakarvaisesta myötämieliseksi vaan myös lisäsi vettä myllyyn. Hän keksi kutsua osakuntanuorison kilpailemaan maakunnittain keskenään sananparsien keruusta. Tätä kautta arkistoihin kertyi liki puolentoista miljoonan sananparren aineisto. (Vilkuna 1976: 15.) Suomen murteiden sanakirjan arkistosta tuli lajissaan laajimpia ellei peräti laajin maailmassa. Se kattaa nykyisin noin kahdeksan miljoonaa sanalippua. (Tuomi 1976b: 48.)

1900-luvun fennistiikassa voi sanoa kaikkineen vallinneen tietyt erikoisalajat kattava perfektionismin henki. Se näkyi varsinkin äännehistorioivassa tutkimuksessa, jossa väitöskirjojen sarja tähtäsi eri murteiden äännehistorioiden mahdollisimman kattavaan kuvaukseen (ks. Kelomäki 2009). Vielä 1980-luvun lopussa istuin kuuntelijana väitöstilaisuudessa, jossa vastaväittäjä suomi nuorena pitämäänsä päälle 30-vuotiasta väittelijää siitä, ettei äännehistorioivassa väitöskirjassa ollut käyty läpi kaikkia mahdollisia lähisukukielten aineistoja. Kaikenkattavuuden vaatimus oli mahdollinen sillä hinnalla, että tutkimuksen aloja rajattiin tai ainakin vahvasti keskitettiin pitkälle 1970-luvulle. (Vrt. Karlsson 1975; Kivimies 1937: 111–112.)

Kaikenkattavuus ja täydellisyyteen pyrkiminen hiipi vähitellen myös murre-sanakirjan agendaan. Vähintäänkin piilosuunnitelmana oli kerätä kaikki suomen murteiden sanavarat: ”[S]anakirjan tuli esitellä kaikkien suomen murteiden koko sanasto” (Tuomi 1989: 80). Se nähtiin katoavan kansanperinteen pelastamisena, koska kulttuuri ja murteet olivat muuttumassa. (Häggman, tulossa s. 63–79, 339; Kivimies 1937: 115; Tuomi 1976b: 48–49; Vilppula 1976: 68.) Tieto vanhoista työtavoista ja kulttuurikäsitteistä haluttiin pelastaa jälkipolville. Murre-sanakirjaa luonnehdittiin Suomen kansanelämän

tietosanakirjaksi ja suomen kansan henkiseksi kansallismuseoksi. (L. Hakulinen 1999 [1937]: 46.) Tämä heijastaa kielikäsitystä, jonka mukaan sanasto on siinä määrin sulkeinen järjestelmä, että se ja sen merkityksenselitykset voidaan säilöä kieliyhteisön käytänteitä tuntemattomille jälkipolville jossain rajallisessa vaikkakin hyvin laajassa muodossa.

Tarkastelemanani ajanjaksona tavoitteena oli vielä koota sanakirja, joka esittelisi murteiden ohella kansankulttuurin tietämystä. Sana-artikkeleista kaavailtiin siis niin laajoja ja havainnollisia, että murren sanakirja olisi samalla kansankulttuurin sanakirja. Tästä ajatuksesta jouduttiin vähin erin luopumaan. Vilkun (1976: 22) kertoman mukaan Kaukoranta tosin poisti eräästä Sanakirjasäätiön julkaisusta hänen huomautuksensa, ettei asiaryhmittäisiä artikkelikokeiluja kannata enää hänen yrittämänsä perusteella tehdä. Sensuroinnista huolimatta oli kuitenkin käytännössä ilmeistä, että tehtävän laajuus ylitti mahdollisuuksien rajat. Toisaalta keruutyön laajentaminen ohjasi käsittelyä yhä lingvistisempään suuntaan, ja kuvauksen keskeiseksi kohteeksi tulivat äänneasujen vaihtelu, levikki ja erilaiset merkitykset koko sanaston laajuudessa. Jos olisi valittu suppeampi, käsitepiireittäisen kuvauksen tie, olisi ollut mahdollista laajentaa kuvausta kansankulttuuria painottavaan suuntaan. Näissä linjauksissa oli merkitystä myös toimijoiden koulutustaustalla. Kun Kustaa Vilkuna siirtyi käytännön sanakirjatyöstä kansatieteeseen, jäi murren sanakirja fennisteille.

Paikallismurteiden täydellinen vaihtelu oli tietysti mahdoton kuvaustehtävä. Niinpä Suomi jaettiin keruupiireihin ja valittiin kustakin edustava pitäjä, johon koulutettu kerääjä pyrittiin lähettämään. Tällaisia täydellisiä pitäjän sanastoja kerättiin vuosikymmenien kuluessa 23 ja lisäksi kerättiin joitakin käsitepiireittäisiä erikoissanastoja. *Sanastajan* maallikkovastaajien kirjo sitten täydensi pitäjän sanastoista saatua kuvaa, vaikka äännevaihtelun merkitsemisessä maallikoiden vastauksia ei voitu hyödyntää sellaisinaan vaan professionaalisen tiedon läpi tulkittuna.

Pitäjän sanastojen määrää voi verrata perinteisesti käytettyihin murrejakoihin. Suomen murteet jaetaan selvimpien yhteen lankeavien erojen perusteella kahtia länsi- ja itämurteisiin. Tämä jako heijastaa myös vanhaa kulttuurista läntisen pelto- ja itäisen kaskiviljelyn eroa. Turun seudun lounaismurteita ja Lapin peräpohjalaismurteita on lisäksi pidetty osin niin omaleimaisina, että olisi rakenteellisia ja sanastollisia perusteita jakaa murteet myös neljään perusr ryhmään (Paunonen 1991, 2006b). Perinteisiä aluemurteiden päämurteistoja on tämän pääjaon sisällä eroteltu viidestä kymmeneen. (Ks. L. Kettunen 1930; Rapola 1947: 22–144.) *Suomen murteiden sanakirjassa* päämurteistoja on viisi, mutta kattavien pitäjän sanastojen keruu lähes viisinkertaistaa tämän jaottelun. Keruu ulottui Suomen valtakunnan rajojen ulkopuolelle Inkerin suomalaismurteisiin, Ruotsin Länsipohjaan ja Norjan Ruijaan. Nykyisin jälkimmäiset katsotaan omiksi kielikseen: meänkieliksi ja kveenin tai kainun kieleksi. Aineistoa kerättiin myös Keski-Skandinavian metsäsuomalaisilta, nyt jo sammuneesta kielimuodosta. (Häggman, tulossa s. 71; Tuomi 1989: 9–10, 94–96.) Kaukoranta (1931a) toteaa hiukan valittelevansävyisesti, että keruusuunnitelmaa jouduttiin supistamaan alkuperäisestä 100 paikallis- murteesta 23:een pitäjänmurteeseen. (Ks. myös Häggman, tulossa s. 63–97.)

7 Kaukorannan syrjäyttäminen

Olen edeltävässä katsauksessa kurkottanut jo ohi Kaukorannan johtajapäivien. Hänen ympärilleen kehkeytynyt fraktioristiriita ei pelkästään ratkennut hyvään yhteistyöhön, vaan Kaukoranta syrjäytettiin.

Vilkunan kertoman mukaan syynä oli se taloudellinen jama, johon Kaukoranta Sanakirjasäätiön saattoi. Vilkuna (1976: 23) kuvaa elävästi Sanakirjasäätiön arkea Kaukorannan päivinä: Suuressa toimistohuoneessa johtaja johti niin vilkasta seurustelua, että muilta meni työrauha. Istunnot jatkuivat iltaisin ravintoloissa, joista johtaja palasi kuitenkin työpöytänsä ääreen. Sosiaalisessa seurustelussa oli mukana myös parinmuodostusta: säätiön naistyöntekijöiden joukosta löytyi niin tuleva uusi rouva Kaukoranta (Laina Syrjänen) kuin rouva Rapola (Lyyli Kokkonen).

Vilkuna luonnehtii Kaukorannan otetta yksinvaltiaaksi viimeistään vuodesta 1929 lähtien, jolloin Setälä uppoutui perustamaan tutkimuslaitos Suomen sukua Toimelaansa Tuusulaan. Kaikki Sanakirjasäätiön työntekijät ja luottamushenkilöt eivät kuitenkaan olleet samanhenkisiä seuramiehiä. Lauri Hakulinen arvosteli Kaukorannan johtamaa menoa kirjelmöimällä muistion 20.10.1931 Sanakirjasäätiön valtuuskunnan puheenjohtajalle kansleri Suolahdelle hallituksen ja johtajan toimista. Lauri Kettunen oli kiivas myös Kaukorannan arvostelijana ja erosi Sanakirjasäätiön valtuuskunnasta vuonna 1930. Ulkopuolinen arvostelu kanavoitui Martti Airilan kautta hallitukseen. Kaikkiaan luottamuselimet kuitenkin reagoivat varsin vitkaan hälytys-signaaleihin. Toimet sääntöjen mukaisen valtuuskunnan valitsemiseksi olivat unohtuneet vuonna 1930. Lopulta rahastonhoitaja Alli Valve (myöh. Paasikivi) hälytti Vilkunan. Kaukoranta pyysi eron 26.10.1931 (Kaukoranta 1931b). Myöhemmin hänet määrättiin korvauksiin, jotka hän lunasti linnunnimikokoelmallaan, aikeeksi jääneen väitöskirjansa aineistolla. Vt. johtajaksi määrättiin Jalo Kalima. Ylimääräisessä kokouksessa Tunkelo ja Rapola esittivät kriittiset katsauksensa. Uuteen hallitukseen valittiin Tunkelo, Kalima ja Y. H. Toivonen, sihteeri Vilkuna. Sanakirjasäätiön johtajaksi valittiin professori Martti Rapola ja hänen apulaisikseen Hakulinen ja Vilkuna. Talous saatiin pelastettua ja toiminta normalisoitui. (Häggman, tulossa s. 268; Vilkuna 1976: 24–27.)

Fraktioristiriita oli ratkennut Kaukorannan tappioon. Voittajaksi ei kuitenkaan noussut hänen kilpailijansa Lauri Hakulinen, vaan johtajaksi valittiin maltillisempana tunnettu ja jo professorin statuksen saavuttanut Martti Rapola, joka oli vajaat kymmenen vuotta Hakulista vanhempi ja pysytellyt erossa poliittisista riennoista. Hakulinen ja Vilkuna sijoittuivat Sanakirjasäätiön vetovastuussa olleeseen kolmikkoon Rapolan alaisuudessa. Toimintaresurssien jaon kannalta hekin siis kuuluivat voittajiin, ja Hakulisesta tuli Rapolan jälkeen Sanakirjasäätiön johtaja.

Entä sisällölliset linjaukset? Kaukorannan suosima käsitepiireittäinen keruu jäi vähemmistöön, mutta muuten näyttää siltä, että toimintalinja muotoutui vähitellen yhteistyössä. Keruutoiminta jatkui laajana Kaukorannan viitoittamalla tiellä. Murrasanakirjan lingvivistisissäkin linjauksissa voitti tietynasteinen täydellisyysdentavoittelu. Kerran aloitettua linjaa ei voinut suuremmin muuttaa,²⁴ mutta ei siihen näytä olleen halua-

24. Siltala (2009) käyttää tällaisista valintatilanteiden ketjuuntumisista termiä polkuriippuvuus.

kaan. Suomen murteiden sanavarojen keruusta, tallentamisesta ja tutkimuksesta tuli arvo, johon sitoutui niin kärkiläisten sukupolvea edustanut Hakulinen kuin häntä hiukan vanhempi Rapolakin, samoin valtuuskunnan vanhempi professoripolvi. Rapola kytki entistä selvemmin toimintaresurssihin myös yliopistokoulutuksen:²⁵ suomen kielen yliopisto-opinnoissa voitiin kouluttaa ammattitaitoisia murteenkerääjiä. Opiskelijoista saatiin myös joustava työvoimareservi vaihteleviin rahoitustilanteisiin.

Tutkimusrintamalla Sanakirjasäätiön miesten suhde kärjistyi kärkevän poleemiseksi. Se äityi jopa epäkunnioittavaksi nokitteluksi Hakulisen väitöskirjaprosessissa, jossa keskeistä osaa näytteli Rapolan hylkäävä esitarkastuslausunto ja sen käynnistämä vastineiden ja lisälausuntojen ketju. Siinä Rapolan päämieheksi paljastui Paavo Ravila, joka oli kolme vuotta Hakulista ja yli kymmenen vuotta Rapolaa nuorempi,²⁶ mutta se on jo eri tarina (ks. Koski 1999; Onikki 1996). Sanakirjasäätiössä näyttää kaikesta huolimatta vallinneen sopu, ja myös perheisiin asti ulottunut yhteydenpito palautui pahimman väitöskiihtaan laannuttua (Auli Hakulinen suullisesti, 2008b: 74; Kievari 2008: 17).

8 Kysymyksiä fennistiikan historiasta

Sukupolvimallin sovellusyritys herättää enemmän fennistiikan historiaa koskevia kysymyksiä kuin antaa vastauksia. Jälkipolvien näkökulmasta on hämmentävää se, että rintamalinjat risteävät fennistiikan pienissä piireissä: Martti Rapola ja Lauri Hakulinen näyttävät toimivan sulassa sovussa Sanakirjasäätiössä samaan aikaan kuin käyvät veristä taistelua tutkimusrintamalla. Yhtenäisen aatteellisen suuntauksen tai fraktion olemassaolo näyttää tässä valossa kyseenalaiselta. Väitöskirjansa tarkastuslausunnoista kirjoittamassaan vastineessa Hakulinen tosin tölväisee hiukan asian sivuun mennessä epäsuorasti Rapolan lukeneisuutta ja hänen tutkimustensa laatua (HY). Muutamaa vuotta aikaisemmin Rapolasta oli Kaukorannan jälkeen tullut Sanakirjasäätiön johtaja ohi aiemmin lupaavana kandidaattina pidetyn Hakulisen. Emme voi tietää, olivatko nämä seikat kokonaan riippumattomia toisistaan.

Toisaalta hehkuttaessaan murre-sanakirjan merkitystä Hakulinen (1999 [1937]) ja Rapola (1932) käyttävät eri painotuksia, joiden kautta he kytkevät hankkeen osin eri traditioihin: Rapola selvemmin kansalliseen ideologiaan. Hakulinen taas käytti hanketta jopa vastavetona taistelussaan äännehistorioivaa suuntausta vastaan: korostaessaan murteenkeruuta ainutlaatuisena metodina hän käytti viitekehysnänsänsä kansainvälistä kielentutkimusta, ainakin leksikografiaa, sanastontutkimusta ja murremaantiedettä (vrt. myös Kivimies 1937: 260–261).

Entä Setälän ja Kaukorannan mestarin ja kisällin välinen suhde ja fraktioristiriita suhteessa Hakuliseen ja Vilkunaan? Oliko kyse enemmän silkasta henkilökohtaisen vallan käytöstä, määräysvallan ja resurssien tavoittelusta (vrt. Häggman, tulossa s. 27),

25. Professori Frans Äimä ja dosentti Kai Donner olivat jo vuodesta 1925 asti kouluttaneet kerääjiä erillisissä murteen tutkimuksen seminaariharjoituksissa (Vilkuna 1976: 15).

26. Ravila oli nuoresta iästään huolimatta ehtinyt mukaan sisällissotaan, johon hän osallistui valkoisten puolella. Hän osallistui myös Itä-Karjalan vapauttamispyrkimyksiin. (S. Eskola 2004: 287; Koivusalo 2003: 16–17; Pallasvirta 2009: 20.)

vai oliko mukana selviä sisällöllisiä linjaeroja? Alkuasetelman puolesta voisi vastata sekä että. Linjaristiriidat näyttävät kuitenkin sulautuneen yhteiseen kompromissiin, jonka kehittäjä alkoi jatkossa johtaa ensin Rapola.

Oliko linjaristiriitojen taustalla poliittisia vaikuttimia? Henkilövalintojen osaltahan Vilkkuna viittaa siihen. Murteenkeruun laajentamista on sen sijaan vaikea kytkeä suoraan mihinkään muihin aatteellisiin tarkoituksiperiin: se tuntui pitemmällä ajalla palvelevan lähtökohdiltaan erilaisten ja eri-ikäisten tutkijoiden intressejä. Kuten toinen artikkelini arvioijista huomautti, murrenankirja olisi todennäköisesti toteutunut ilman vuoden 1918 sisällissotaakin. Koko hanke palvelee ennen kaikkea 1800-luvulla alkannutta kansallista projektia tavalla, jota olen pyrkinyt tässä kirjoituksessa erittelemään.

Oliko siis lopultakaan kysymys fraktioista tai väljemmin muotoillen yhteen liitettävien tutkijoiden aatteellisista ja resurssien jaosta taistelevista ryhmittymistä? Voiko niitä tulkita sukupolvien tai mestarien ja oppipoikien suhteen heijastumina? Fennistiikassa elää myytti yksinäisistä sankareista. Setälä kääntyi opettajansa Genetzin kilpailijaksi (Karlsson 2000; Vares & Häkkinen 2001). Kettunen, Penttilä, Rytönen ja Siro näyttävät kukin lähteneen yksin omille teilleen. Hakulinen näyttytyy väitöskirjassaan itsenäisenä ja itsepäisenä tutkijana. Vaikka Rapola myötäilee Ravilaa, ovat he tutkijoina niin erilaisia, että Ravila – joka ei epäröinyt hyökätä uusien teoreettisten kehysten etsijöitä vastaan – tuntuu pikemminkin pidättäytyneen Rapolan arvostelusta (Kelomäki 2009, tekeillä). Ikäsuhteekin olivat sukupolvimalliin verrattuna päinvastaiset: Ravila oli yksitoista vuotta Rapolaa nuorempi.

Resursseja ei kuitenkaan saavuteta eikä jaeta yksin. Resurssien jakamisen kannalta avainhetkiä ovat virantäytöt ja muut prosessit, joissa keskeisiin tehtäviin – myös luotamustehtäviin – valitaan toimijat, ja valinnat ovat kollektiivista toimintaa. Liittoutumisiin ja vaikutusyhteyksiin kannattaisi fennistiikan historian tutkimuksessa kiinnittää entistä enemmän huomiota, vaikka aikalaisten vaiettua ne ovat kaikkein hiljaisimman tiedon aluetta.

Lähteet

- ALANKO-KAHILUOTO, OUTI 2009: Perus- ja soveltavan tutkimuksen rooli poliittisessa päätöksenteossa. – *Virittäjä* 113 s. 596–600.
- ALAPURO, RISTO 1973: *Akateeminen Karjala-seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Porvoo: WSOY.
- 1988: *State and revolution in Finland*. Berkeley: University of California Press.
- 1997: *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Helsinki: Hanki ja jää.
- BLOOR, DAVID 1991: *Knowledge and the social imagery*. 2. laitos. Chicago: The University of Chicago Press.
- BORDIEU, PIERRE 1985: *Sosiologian kysymyksiä*. [Questions de sociologie.] Suomentanut J. P. Roos. Tampere: Vastapaino.
- BORJA, J. – CASTELLS, M. – BELIL, M. – BENNER, C. 1997: *Local and global. The management of cities in the information age*. London: Earthscan.
- DANN, OTTO 1984: Vereinwesen und bürgerliche Gesellschaft in Deutschland. – *Historische Zeitschrift*, Beihefte 9.

- EKMAN [TUNKELO], E. A. 1899: *Suomen kielen keräilysanasto i. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia* 92. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ESKOLA, KATARINA 2008: Piippu, puutarha ja paperit. Martti Haavio, 1950-luvun akateeminen leski-isä. – Kaarina Sala (toim.), *Isän huone. Kulttuurivaikuttajien tyttäret kertovat* s. 248–279. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ESKOLA, SEIKKO 2004: Paavo Ravila yhteiskunnallisena vaikuttajana. Vaihdemiehen pojasta rector magificukseksi ja kansleriksi. – *Fennougristiikan monta polkua. Paavo Ravilan 100-vuotisjuhlaseminaari* s. 287–318. Suomalais-Ugriilaisen Seuran Aikakauskirja.
- FEWSTER, DEREK 2009: *Nationalism and the construction of early Finnish history*. Saarbrücken: VDM Verlag.
- GELLNER, ERNEST 1982: *Nationalism and the two forms of cohesion in complex societies*. London: The British Academy.
- GRÜNTHAL, RIHO 2008: Suomen sukukielten tutkimus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. – *Virittäjä* 112 s. 577–582.
- HAAPALA, PERTTI 1995: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.
- HAAVIO, MARTTI 1972: *Nuoruusvuodet. Kronikka vuosilta 1906–1924*. Helsinki: WSOY.
- HAKULINEN, AULI 1993: Kielitieteen suomalaisuus. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kaus on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta* s. 18–26. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: Jos kansa katosi, katoavatko kansalliset tieteetkin? – *Tiede & edistys* 1/1994 s. 1–3.
- 2008a: Kotus pulassa, mikä auttaa? – *Virittäjä* 112 s. 586–587.
- 2008b: Silloin ennen – Damals bei uns daheim. – Kaarina Sala (toim.), *Isän huone. Kulttuurivaikuttajien tyttäret kertovat* s. 64–89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – LEINO, PENTTI – ONIKKI, TIINA 1999: Lukijalle. – Auli Hakulinen, Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Sanat on kaikki sarvipäitä. Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita 1926–1974* s. 7–10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1924: *Opas suomen kielen murteiden sanavarain kerääjälle*. Vähäisiä kirjelmiä 55. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1926: Kotikielen Seuran 50-vuotispäivänä 14.III.26. – *Virittäjä* 30 s. 127–134.
- 1931: Murre-sanakirjan koeartikkeleja. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran satavuotispäiväksi 1931* s. 36–56. Sanakirjasäätiön toimituksia 1. Helsinki: Sanakirjasäätiö.
- 1999 [1937]: Kansankielen sanakirja ja nykyaikainen kielentutkimus. – Auli Hakulinen, Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Sanat on kaikki sarvipäitä. Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita 1926–1974* s. 36–47. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [*Virittäjä* 41 s. 32–45.]
- 1999 [1949]: Kesäyliopiston synty. – Auli Hakulinen, Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Sanat on kaikki sarvipäitä. Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita 1926–1974* s. 373–378. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HELLEMAA, IRENE 1976: Vanhan kirjasuomen jaos. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 77–84. Suomi 121: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERLIN, ILKKA 1993: *Kivijalasta harjahirteen. Kustaa Vilkun yhteiskunnallinen ajattelu ja toiminta*. Helsinki: Otava.
- 2000a: Tiede ja kansallinen tiede 1800-luvun Suomessa. – *Tieteessä tapahtuu* 6/2000 s. 26–29.
- 2000b: Kulttuurintutkimus. – *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet* s. 140–175. Helsinki: WSOY.

- 2004: Kieli ja kansallinen tiede J. V. Snellmanin filosofisessa järjestelmässä. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä* s. 259–285. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOBSBAWM, ERIC 1994: *Nationalismi. [Nations and nationalism since 1780.] Suom. Jari Sedergren, Jussi Träskilä & Risto Kunnari.* Tampere: Vastapaino.
- HOVDHAUGEN, EVEN – KARLSSON, FRED – HENRIKSEN, CAROL – SIGURD, BENGT 2000: *The history of linguistics in the Nordic countries.* Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- HUUMO, KATJA 2004: Ristiriitojen merkitys tieteenhistorialle. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä* s. 223–258. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: *Perkeleen kieli. Suomen kieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla.* Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- HUUMO, KATJA – LAITINEN, LEA – PALOPOSKI, OUTI (toim.) 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HY = Historiallis-kielitieteellisen osaston pöytäkirjat 1933–1934. Helsingin yliopiston arkisto.
- HÄGGMAN, KAI 2008: *Paras tawara maailmassa. Suomalainen kustannustoiminta 1800-luvulta 2000-luvulle.* Helsinki: Otava.
- (tulossa): *Suomalaista pilvenpiirtäjää rakentamassa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1890-luvulta talvisotaan.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄKKINEN, KAISA 1993: Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa. – Heikki Ylikangas (toim.), *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede* s. 18–45. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: *Agricolasta nykykieleen.* Helsinki: WSOY.
- 2008a: *Suomen kielen historia 2. Suomen kielen tutkimuksen historia.* Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 78. Turku: Turun yliopisto.
- 2008b: *Kotus. Suomen kieliakatemia. – Virittäjä* 112 s. 570–574.
- INKILÄ, ARVO T. 1946: *Sanastaja kenttätyössä. – Virittäjä* 50 s. 48–64.
- JUSSILA, RAIMO 1976: *Uutta järjestysmuotoa etsimässä. – Tuomo Tuomi (toim.), Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 71–76. Suomi 121: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KA = Kansallisarkisto.
- KALELA, JORMA 2000: *Historiantutkimus ja historia.* Helsinki: Gaudeamus.
- 2002: Tutkijan vapaus historiantutkimuksessa. – Sakari Karjalainen, Veikko Launis, Risto Pelkonen & Juhani Pietarinen (toim.), *Tutkijan eettiset valinnat* s. 177–194. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalevala taikka vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinoisista ajoista.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1835.
- KALLEINEN, KRISTIINA 2011: *Kansallisen tieteen ja taiteen puolesta. Kalevalaseura 1911–2011.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, A. H. (toim.) 1886: *Lisäwihko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan.*
- KANNISTO, ARTTURI 1914: *Kansankielen sanakirjatyö on saatettava päätökseen. – Virittäjä* 18 s. 121–127.
- 1929: *Tieteellisen keskuslautakunnan lausunto Kalevala-instituutista.* TSS:n arkisto. *Kotus. Karjalan kielen sanakirja.* Osat 1–6. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalais-Ugrilainen Seura 1968–2005. http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi.
- KARLSSON, FRED 1975: *Fennistiikan tieteenparadigmasta ja sen ohjauksivaikutuksesta. – Virit-*

- tämä 79 s. 179–193.
- 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED – ENKVIST, NILS ERIK 2000: Kielitieteet. – *Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet* s. 225–295. Helsinki: WSOY.
- KAUKORANTA, TOIVO 1931a: Taipaleelle lähtiessä. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sata-vuotispäiväksi 1931* s. 9–16. Sanakirjasäätiön toimituksia 1. Helsinki: Sanakirjasäätiö.
- 1931b: Erokirje Sanakirjasäätiön johtajan toimesta. KA Setälä kansio 63.
- KELOMÄKI, TAPANI 2009: *Nuorgrammaattisuuden myytti suomen kielen tutkimuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- (tekeillä): Martti Rapola ja Paavo Ravila fennistiikan vaikuttajina.
- KETTUNEN, LAURI 1930: *Suomen murteet I, II, III A*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, PAULI 1986: *Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus. Tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Suomessa 1918–1930*. Historiallisia tutkimuksia 138. Jyväskylä: Suomen Historiallinen Seura.
- 1988: Paikallinen yleinen yhteiskunnallisessa. – Panu Pulma (toim.), *Yhteiskuntahistorian vuosikirja* s. 44–53. Historiallisen yhdistyksen julkaisuja 4. Helsinki: Historiallinen yhdistys.
- Kielitoimiston sanakirja*. Osat 1–3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2006.
- KIEVARI, SOLJA 2008: Kodin maisemat. – Kaarina Sala (toim.), *Isän huone. Kulttuurivaikuttajien tyttävät kertovat* s. 12–43. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIVIMIES, YRJÖ 1937: *Pidot Tornissa*. Helsinki: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- KOIVUSALO, ESKO 1976: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. – *Seulas* 2/1976 s. 1–6.
- 2003: Humanisti ja patriootti. Paavo Ravilan (1902–1974) vaiheita Aunuksesta Akatemiaan. – *Hiidenkivi* 3/2003 s. 16–19.
- Komiteamietintö 2/1927.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-ugrian language studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- KOSKI, MAUNO 1999: Lauri Hakulinen semantikkona. – *Virittäjä* 103 s. 580–585. Kotikielen Seuran pöytäkirjat. KIA, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotus t = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – taustaa ja vaiheita* <http://www.kotus.fi/files/1087/Kotuksenhistoria29.5.2007.pdf>.
- Kotus-työryhmän raportti 2010: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2010/liitteet/tro1.pdf?lang=fi>.
- KTK 1965 = *Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma 1966–80*. Suomi 112: 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAHTINEN, MIKKO 2006: *Snellmanin Suomi*. Tampere: Vastapaino.
- LAITINEN, LEA 2004: Kieltosana ja kioletär. Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä* s. 177–222. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1997: Kansankieli – kansallinen kieli. – *Tieteessä tapahtuu* <http://www.tieteessatapahtuu.fi/397/Laitinen.html> / *Virittäjä* 101 s. 279–287.
- 2008: Kotuksen tuottavuus. – *Virittäjä* 112 s. 574–577.
- 2010: Kylä, kirkko ja kuningas. – Hanna Lappalainen, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkkuna (toim.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan* s. 369–402. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2011: Mitä olen oppinut. Jäähyväisluento Helsingin yliopistossa 25.11.2011.

- LAITINEN, LEA – NORDLUND, TARU (tulossa): Performing identities and interaction through epistolary formulae. – Marina Dossena & Gabriella Del Lungo Camiciotti (toim.), *Letter writing in Late Modern Europe. Pragmatics & Beyond New Series*. Amsterdam: Benjamins.
- LATOUR, BRUNO 1987: *Science in action*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- LATOUR, BRUNO – WOOLGAR, STEVEN 1986 [1979]: *Laboratory life. The construction of scientific facts*. 2., uusittu painos. Princeton: Princeton University Press.
- LEHTINEN, TAPANI 2009: Kotuksen suuret keskeneräiset. Suomen murteiden sanakirja, Vanhan kirjasuomen sanakirja, Ordbok över Finlands svenska folk mål. Selvitysmiehen raportti. Moniste. Myös liitteenä Kotus-työryhmän raportissa.
- LEINO-KAUKIAINEN, PIRKKO 1989: Suomen kielen käytön yleistyminen. – Päiviö Tommila (päätoim.) & M. Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 329–346. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- 2007: Suomalaisen kirjalliset taidot autonomian kaudella. – *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2007 s. 420–435.
- LIIKANEN, ILKKA 1995: *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestytyksen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia tutkimuksia 191. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA – LINDGREN, KLAUS 2005: Språkbytet från svenska till finska bland ståndspersonerna i Finland 1850–1920. – *Svenskt i Finland – finskt i Sverige. Volume 1: Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid* s. 256–319. Helsinki: Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1976: Vapaaehtoiset vastaajat. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 58–66. Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2008: Miksi suuret sanakirjat pitää tehdä? – *Virittäjä* 112 s. 565–570.
- LÖNNROT, ELIAS 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MANNHEIM, KARL 1952 [1928]: The problem of generations. – *Essays on the sociology of knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- MIKKOLA, KATI 2009: *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NORDLUND, TARU 2007: Double diglossia. Lower class writing in 19th-century Finland. – *Multilingua* 26 s. 229–246.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2009: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – paimen, piika vai emäntä? – *Virittäjä* 113 s. 85–88.
- Nyky-suomen sanakirja*. Osat I–VI. Helsinki: WSOY 1951–1961.
- ONIKKI, TIINA 1996: Kahden suunnan taitteessa. Lauri Hakulisen väitöskirjan vastaanotto. – *Virittäjä* s. 259–267.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2006: Muutoksia vai vakiintumista? Fennistiikan tieteenhistoria vuorovaikutuksena ja prosesseina -hanke esittäytyy. Esitelmä Kotikielen seurassa 30.11.2006 yhdessä Tapani Kelomäen ja Ilona Herlinin kanssa. Tieteiden talo, Helsinki.
- 2008: Fennistiikan historia prosesseina ja vuorovaikutuksena: Mestari–kisälli-mallin soveltuvuus fennistiikan historiaan? & Fennistiikan 1900-luvun alkupuolen merkitysnäkemykset sanakirjatyön täydentäjinä & Naiset ja sanakirjat. Alustus Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitoksen tutkimusseminaarissa Tvärminnessä 3.10.2008.
- (tekeillä): Fennistiikan 1930- ja 1940-luvun merkitysnäkemykset sanakirjatyön täydentäjinä.
- PALANDER, MARJATTA 2008: Kotuksen ja fennistiikan tulevaisuus. – *Virittäjä* 112 s. 582–585.

- PALLASVIRTA, ELINA 2009: *Paavo Ravila ja Leonard Bloomfield kielitieteen oppihistoriassa. Vertaileva tutkimus tutkijankuvasta ja tieteenfilosofiasta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 1970: Suomen ja sen lähisukukielten tutkimuksen luonteesta ja saavutuksista Suomessa 1960-luvulla. – *Virittäjä* 74 s. 329–356.
- 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 s. 310–432.
- 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. – *Fennougrica suecana* 10 s. 75–95.
- 1992: Kielettären koulijat. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen seuran 10-vuotisjuhlakirja* s. 150–175. Helsinki: WSOY.
- 1993: Historian opetuksia. – *Virittäjä* 97 s. 674–676.
- 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede ja edistys* 1/94 s. 17–28.
- 1995 [1982]: *Suomen kieli Helsingissä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2001: Kansankielestä kansalliskieleksi. – *Virittäjä* 105 s. 223–238.
- 2006a: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 13–99. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- 2006b: Lounaismurteiden asema suomen murteiden ryhmytyksessä. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutokseen ja valintoihin* s. 249–268. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PIETARINEN, AHTI-VEIKKO 2006: Semantiikan historiaa Suomessa 1900–1950. – *Virittäjä* 110 s. 70–84.
- RAPOLA, MARTTI 1932: Kansankielen sanakirjahanke ja sen aatteellinen tausta. – *Suomalainen Suomi* 15 s. 39–49.
- 1947: *Johdatus suomen murteisiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1960: Suomalais-ugrilaisien kielten tutkimuslaitos ja sanakirjatyöt. – *Virittäjä* 64 s. 120–130.
- REKILÄ 2008 = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) arviointi*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2008:6. Helsinki: Opetusministeriö, 2008. http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2008/kotimaisten_kielten.html.
- RINTALA, PÄIVI 2010: Näköalaton tiedepolitiikkaa. – *Virittäjä* 114 s. 254–256.
- RINTA-TASSI, OSMO 1986: *Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918*. Helsinki: Opetusministeriö.
- SALMINEN, TIMO 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1980: Diakroninen kielentutkimus Suomessa 1900-luvulla. – Kaisa Häkkinen & Fred Karlsson (toim.), *Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä* s. 57–68. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 4. Turku.
- Sanakirjasäätiön arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sanastaja. Sanakirjasäätiö/Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SETÄLÄ, E. N. 2001 [1894]: Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen I. – Toni Suutari & Merja Salo (toim.), *Castrénin perilliset. Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001* s. 125–143. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. [Valvoja 1894: 81–99.]
- 1929: Kysymyksiä ja tehtäviä. Esitelmiä Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokouksissa vv. 1914–1926 pitänyt E. N. Setälä. Keskuslaitos suomalaista ja kansainvälistä kulttuuritut-

- kimuslaitosta varten 2.12.1919 (s. 71–83), Tieteen pulakausi 2.12.1922 (s. 108–119), Suomen kielen etymologinen sanakirja 2.12.1924 (s. 133–142). – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 43.
- 1930: *Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikokousesitelmä 2.12.1930*. KA Setälä 63.
- SILTALA, JUHA 1999: *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*. Helsinki: Otava.
- 2009: *Sisällissodan psykohistoria*. Helsinki: Otava.
- SKT = *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Hakulinen, Auli – Jyrki Kalliokoski – Salli Kankaanpää – Antti Kanner – Kimmo Koskenniemi – Lea Laitinen – Sari Maamies – Pirkko Nuolijärvi. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2009. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk7/>.
- STENIUS, HENRIK 1987: *Frivilligt, jämnlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell Hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*. Ekenäs: Skrifter utgivna an Svenska litteratursällskapet i Finland 545.
- STRANDBERG, JAN 2004: *Ei sanat salahen joua. Fennistiikan murteenkeruun historiaa 1868–1925*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kieli.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suometar* 1847.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Osat I–VII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1981.
- Suomen kielen perussanakirja*. Osat 1–3. Helsinki: Edita & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994.
- Suomen murteiden sanakirja*. Osat 1–8. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Edita/Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1985–.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Osat 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*. Helsinki: WSOY 2000.
- Suomi-sarja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TANNER, SATU 2007: *Salaperäinen Suomen Suku. Tutkimuslaitos Suomen Suvun historiikki*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 3. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk3/Suomen_suku.pdf.
- TSS:n arkisto = Suomen suvun arkisto. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kirjasto.
- TUOMI, TUOMO (toim.) 1976a: *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa*. Suomi 121:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1976b: *Säätiö sotien jälkeen – sanakirja vihdoinkin näköpiirissä*. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 42–49. Suomi 121: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1989: *Suomen murteiden sanakirjan johdanto*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus.
- UKK = KEKKONEN, URHO 1937: ”Mitä ylioppilasnuoris on tänään, sitä kansa huomenna”. – *Suomalainen Suomi* 2. UKK892314. <https://www.doria.fi/xmlui/bitstream/handle/10024/9061/TMP.objres.1633.html?sequence=1>.
- Uusi Suometar* 1916.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Osat 1–2. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Valtion painatuskeskus 1985–.
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnal-*

- linen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.
- VILKUNA, KUSTAA 1931: Vehmaro `parihärkien aisa'. Koeartikkeliluonnos kansankielen sanakirjaan. – *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran satavuotispäiväksi 1931* s. 57–61. Sanakirjasäätiön toimituksia 1. Helsinki: Sanakirjasäätiö.
- 1976: Myrskyä ja menestystä. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 7–27. Suomi 121: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VILPPULA, MATTI 1976: Murre-sanakirjan etäistä taustaa. – Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa* s. 67–70. Suomi 121: 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti.
- VIRTANEN, MATTI 2001: *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VIRTARANTA, PERTTI 1959: Suomen kielen tutkimuksen näköaloja. – *Virittäjä* 63 s. 441–449. *Ylioppilaslehti*. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta.

SUMMARY

Applications of the master–apprentice model in the history of fennistics Case study: the early years of the Sanakirjasäätiö (the ‘Dictionary Foundation’)

This article examines the applications of the theory of generations as regards the scientific history of fennistics. As its starting point, the article takes Karl Mannheim’s theory of the sociology of generations, as adapted and applied by Matti Virtanen (2001). The case study in question deals with the early board appointments of the Sanakirjasäätiö (the ‘Dictionary Foundation’) during the period 1924–1934, based on contemporary notes by Kustaa Vilkuna (1976). The adapted theory of generations stresses the division of resources, and the article demonstrates that policy decisions made in the early years of the Dictionary Foundation’s existence continue to have an impact on the division of resources within the field of fennistics to this day. Funding provision for the Research Institute for the Languages of Finland, which has latterly assumed the mantle of the former Dictionary Foundation, are currently being reassessed and in December 2011 a bill was passed in parliament redefining the role of the Institute.

The writer explores the question of whether, as Virtanen posits, the Finnish Civil War of 1918 can be seen as the key, defining event of a generation and one whose conflicts were left to be resolved in subsequent action. For those carrying on the traditions of Fennomania, the central trauma of the events of 1918 was the splintering of the idea of the ‘nation’. Key figures involved in the early years of the Dictionary Foundation

had societal links that, in Vilkkuna's view, had a direct impact on the selection of board director. On a more abstract level, we may assume that this was a matter of different fractions and ideological strands within those carrying on the tradition of Fennomania. Notably, the tensions between the older generation of Jäger activists, represented by Toivo Kaukoranta, and the younger generation, represented by Lauri Hakulinen, a member of the AKS, the Academic Karelia Society, gradually assumed particular significance. In his model, Virtanen stresses the importance of the relationship between those different ideologies represented by slightly older masters and the apprentices that followed them. At the Dictionary Foundation, the selection of Kaukoranta was down in part to the influence of the grand old man of fennistics, E. N. Setälä.

Fractions within the Academic Karelia Society were led, at least on an ideological level, by student activist Niilo Kärki. With the help of notes written by Martti Haavio (1972), the article contends that central to this strand of thought were the notion of Finnish 'people' and a desire to foster national unity and to overcome the divisions brought about by the Civil War through the implementation of a variety of social reforms and what came to be known as the idea of *aitosuomalaisuus*, that which is 'truly' Finnish, which included a desire to make the University of Helsinki entirely Finnish speaking. Internal ideological divisions within the Academic Karelia Society resulted in the resignation of many of the more moderate Kärki followers. Many former AKS members went on to become professors, while the most significant former member of the group was one Urho Kekkonen, who later became President of Finland.

The question of influences from within academia is rather more problematic. The article explores the ways in which the gathering of materials for the dialect dictionary was greatly expanded through one of Kaukoranta's initiatives – the effects of which mean that the dictionary is still incomplete. Hakulinen, who had originally argued for a more concise approach, seems to have acquiesced to the expansion of the project with surprising ease. The fractious conflict was resolved, at least with regard to the content of the Foundation's policies, though Kaukoranta was later forced to resign because of the financial irregularities at the Foundation. The writer examines the dialect-dictionary project as part of the national project and considers whether it can also be seen as part of the ideology of a unified Finland. In an examination of the networks of the most prominent figures of the human sciences, it would appear that education is a key factor: Hakulinen and Haavio were classmates at the classical school in Turku. In a wider context another question arises, namely that of the significance within the national project of school and public education, the role of lay respondents who answered questionnaires on the subject of dialects for the *Sanastaja* magazine as an early example of so-called 'crowd-sourcing', and the dimensions of nationalism featuring, on the one hand, the national project moving from the upper echelons of society downwards, and, on the other, action rising from within the ranks of the people themselves.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.onikki@helsinki.fi